

ÅRBOK FOR KARMSUND

MUSEET FOR HAUGESUND OG BYGDENE

Årshefte 1966 - 76

Haugesund 1976

Worum's Trykkeri A/S

dette systemet var plantype 4 og variantene dens som er representert i de langt fleste bygningene på Risøy. Den moderne boformen har fjernet det synlige skillet mellom de to stuene og spredt bofunksjonene jevnere over leilighetene enn alminnelig var tidligere. Ikke minst TV-tittingen må ha bidratt til å aktivisere den mest komfortabelt innrettete delen av stuearealet. Men meget av tostuesystemet synes enda å sitte igjen i de moderniserte eldre leilighetene. Den strenge todeling av møbleringsplanene og de to gruppenes ulike karakter er uttrykk for dette. I enda sterkere grad er beleggene i materialet for at den ene delen av stuen regnes som mer eksklusiv enn den andre et konservativt trekk. Eller henger det sammen med et lovlig behov de fleste familier kjenner for å reservere noe av sin bolig til representasjonsformål — et behov som all mulig bestestueharselas og propaganda for fri utfoldelse innen boligens fire vegger ikke har klart å kvele?

Skulle man til slutt framheve særlig karakteristiske trekk ved bygningsmiljøet på Risøy som ramme om boligene, er det naturlig å peke på den rike variasjonen som preger miljøet. Bygningsmiljøet på øyen har aldri vært ensartet. Det kan karakteriseres som variasjoner over et lite antall temaer. De opprinnelige typeplanene var enkle og gårdsanleggene rommelige. Det var lett å tilpasse bygningene til nye familiestrukturer og nye funksjoner. Tidsdimensjonen kom til å forsterke miljøets mangfoldighet. Tilpassingen førte til større variasjonsbredde både i planer, standard og dekorativt utstyr. Dette er i dag ett av bydelens viktigste aktiva: At den har noe å tilby enhver smak, ethvert behov — fra nytt til gammelt, fra moderne til gammeldags, fra dyrt til billig. Dermed kan den også gi rom for berikende variasjon i sosialmiljøet.

GÅRD OG GATE

Av Anne Louise Gjesdal Christensen.

Risøy som bymiljø. Omgivelsene.

Jeg skal i det følgende beskrive registreringsområdet vårt som bio-fysisk miljø. Det vil si at vi skal se nærmere på de materielle omgivelser, forholdet mellom bygninger og de åpne rommene, det som ikke er bebygget. Uttrykket «bio-fysisk miljø» innbefatter også den naturen vi finner, alle vekstene, enten de nå er fritt voksende eller er kommet til gjennom menneskers virksomhet.

Det er bare hovedtrekkene i alt det som møter øyet ved en spasertur i området jeg kan behandle i denne forbindelsen. I slike beskrivelser må vi alltid bryte opp helheten i mindre enheter, dele opp i enkeltelementer og analysere disse. De enkelte elementer kan igjen ofte grupperes, og vi kan sammenlikne gruppene med hver-

andre. Vi kan dele opp eiendommene etter alder, etter størrelse, etter himmelretning. Som vi skal se, kan vi også dele dem opp i andre typer.

Noen trekk ved bebyggelsen lar seg uttrykke ved tall og beregninger. Dette er gjort, selv om det kan virke anstrengende og kjedelig som lesning. Avstand mellom husene er f.eks. beregnet og tallet opp.

Andre trekk kan best studeres på kartet, f.eks. hvorledes husene ligger i forhold til hverandre.

Beskrivelsen gjelder alt som er en selvfølge for beboerne, det de ser hver eneste dag, som utgjør endel av innholdet i hverdagen. Nettopp dette faktum bidrar til at en kvier seg noe for denne oppgaven — å analysere det som er et selvfølgelig felleseie for en gruppe personer som kjenner alt bedre enn den fremmede. På den annen side vil en fremmed feste seg ved enkelte særtrekk ved et slikt miljø, som beboerne kanskje nesten ikke legger merke til, fordi alt er en del av selve hverdagen.

Det kan likevel være meget nyttig å rette søkelyset mot selvfølgene, gi dem betegnelser, beskrive variasjonene i det små. Bare det å rette oppmerksomheten mot de små ting i bybildet, er viktig for å kunne erkjenne deres betydning, lære å se dem.

Især er dette viktig idag, da vi har blitt mer oppmerksomme på at utformingen av det ytre miljø bidrar til å forme livet vårt.

Vi prøver i noen grad å vise hvorledes de materielle omgivelsene har forandret seg. For de eldre som har bodd på Risøy alltid, vil dette kanskje virke noe merkelig. De husker jo hvorledes det så ut her før. Men det gjør ikke de unge og de som besøker strøket eller flytter dit.

Noe av det som skal behandles her, virker derfor kanskje mindre interessant i lokalhistorisk sammenheng idag. Men som del av historien om den norske trebyen som helhet, og som bidrag til miljødebatten kan det ha større betydning.

Et bymiljø som har blitt til over tid inneholder alltid en stor variasjonsrikdom. Variasjonsrikdommen har betydning som stimulans for syns-sansen vår. Utformingen av gater og hus har derfor innvirkning på livet i strøket, men det er vanskelig å si noe om hvorledes og i hvor høy grad dette virker inn på trivselen. Vi etnologer har ikke redskap til å analysere nettopp dette, men selve rammen, bebyggelsen, kan vi analysere. Vi har ikke gjort det slik tidligere, derfor må beskrivelsen ses på med velvilje.

Hver by har sin egen utforming, sitt eget «ansikt» som en gjerne sier. Dette gjelder i høy grad den gamle norske trebyen, kystby eller innlandsby, stor eller liten. Og innen hver by har hver gate sitt spesielle preg, mer eller mindre planlagt, regulert. Du finner den ikke igjen noe annet sted, hverken i samme by eller i noen annen treby i hele verden. Forskjellige tømmermannstradisjoner, forskjell i næringsliv og økonomi samt varierende topografiske forhold betinger dette.

Vi har fattet stor interesse for trebyen i det siste og mange er inne på den tanken at vi har mye å lære i denne tradisjonelle byformen vår, også i dagens samfunn.

(Dag Rognlien: Hva har trebyene å lære oss? i Bybevaring i miljøvernperspektiv, Oslo 1975). Vårt arbeid på Risøy har derfor forhåpentligvis interesse utover sin lokalhistoriske betydning. Den dokumentasjon vi har utført kan bidra til diskusjonen om hvorledes en best kan planlegge og bygge nye bystrøk, om vi kan finne frem til realistiske, ressursbesparende alternativer til villabyen og blokkbebyggelsen. Kort sagt: vi ønsker å bidra til diskusjonen om «tett/lavproblematikken» som det helst vil hete i planleggerens munn.

Gater og rom.

I det vi oppfatter som bymessig bebyggelse ligger husene tett. De gamle byene som ikke er bygget etter noen reguleringsplan, kan ha husene plassert i klynger med smalere og bredere passasjer imellom. Har bebyggelsen vokst opp langs en innfartsvei eller langs et opptrukket gatenett, er gateveggene gjerne tette. Med gatevegg mener jeg den veggvirkning som fasadene gir i en tett bygate.

Husene ligger vegg i vegg, og inngangen til gården går ofte i en port tvers gjennom huset. Tomten innenfor kan være fullstendig innelukket ved sammenhengende side- og bakbygninger. Vi regner med at denne måten å ordne bygningsmassen på, kom i bruk under renessansen, d.v.s. på 1600-tallet her i landet, etter mønster fra sør- og mellomeuropeiske byer.

Både i trebebyggelsen og murbebyggelsen finner vi slike gårdstyper. I den norske trebyen er det riktignok forholdsvis sjelden å finne helt omkringbyggete gårder. De som finnes, tilhørte opprinnelig gjerne det økonomiske toppskiktet som utgjorde en statistisk sett meget liten del av befolkningen. I de fleste tilfeller avgrenses gård-

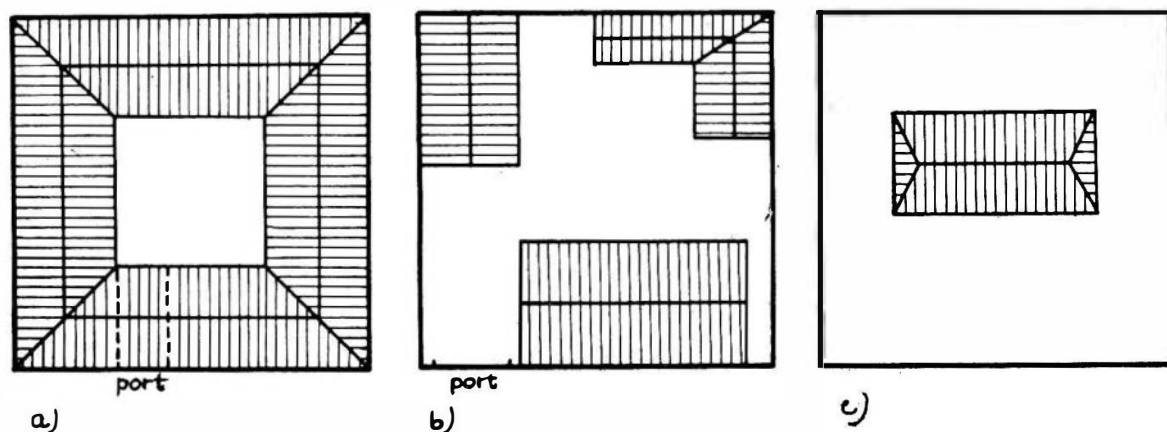
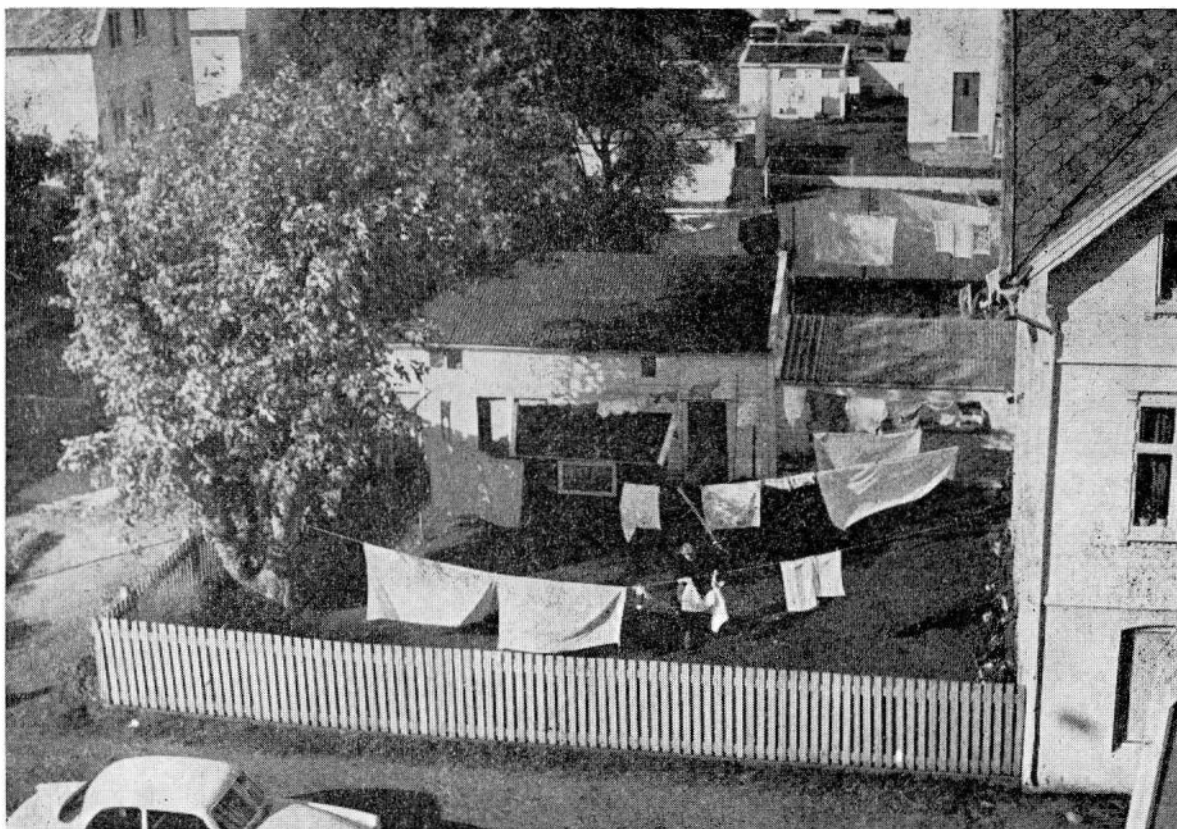

Fig. A. Idealtyiske eksempler på situasjonsplaner.

- a) Helt omkringbygget gård med gjennomgående kjøreport.
- b) Den vanligste norske varianten på a). Mindre uthus, helt åpent portparti. Bygningene er plassert langs tomtegrensene. Eksemplet er tegnet med sadeltak på uthusene. Pulttak er også meget vanlig.
- c) Villatypen. Huset ligger fritt inne på tomten.

Eiendommene på vestsiden av Sundgaten sett fra Risøybroen.

en av plankegjerdene mellom bygningene. Tidligere kunne slike plankegjerdene være meget høye, både mot naboeiendommene og i eventuelle mellomrom mot gaten. De er senere ofte byttet med lave gjerdene.

Det meste av boligbyggingen i våre byer skjer idag etter et helt motsatt prinsipp — huset ligger midt på tomten, med alle funksjoner under ett tak, «villatypen». På motstående side er vist en prinsippskisse av de to typene. Nå kan det virke noe urimelig å sammenlikne på denne måten. Endringene avspeiler jo ikke bare nye ideer om bebyggelse men også total forandring i produksjonsliv og økonomi. Bygården i eldre tid omfattet gjerne økonomibygninger knyttet til fehold og til erhvervsvirksomhet innen håndverk eller omsetning. Men vi vet godt at nye villastrøk i dag ikke omfatter fjøs, høyloft eller verksteder.

Som allerede nevnt, rommet heller ikke bebyggelsen vi har registrert slike bygninger, annet enn som unntak. Risøy er stort sett bygget som boligstrøk. Men selve formen har den likevel felles med den planlagte gamle trebyen med lukkede gårdsrom. Avgjørende for denne karakteristikk er det forhold at byggelinjen ligger helt ute i fortauet, i de fleste gatene. Vi har et tydelig skille mellom det offentlige rom — gaten — og det private rom — gården — bak huset. Dessuten har mange eiendommer uthus. Vi har imidlertid også eksempler på den nyere løsningen, hus som er

plassert midt på tomten. Dessuten finner vi en mengde varianter mellom ytterpunktene som er representert ved den omkringbyggete gården og villaen.

Alle gatestykkene i undersøkelsesområdet har forskjellig karakter. De utgjør i alt 13 gatevegger, d.v.s. stykket fra et gatehjørne til neste, på en side av gaten. Dessuten har vi området «vest på Risøynå».

Bebyggelsen er formet over en periode på 130 år. Hustypene har forandret seg i løpet av denne lange tiden, likeledes størrelsen på husene og detaljutformingen.

Men denne variasjonsbredden forsterkes også i forandring av arealutnyttelsen. Tomtene blir gjennomgående større, åpningen mellom husene videre, d.v.s. at utnyttelsesgraden går ned. Dette fenomen er i og for seg ikke oppsiktsvekkende, det er en utvikling vi kjenner fra alle norske byer i løpet av den siste hundreårsperioden. Det er likevel interessant å se hvorledes denne endringen skjer, uttrykt i tall. Selv om det som nevnt er forskjeller mellom de gatestykkene som skal sammenliknes, er byggelinjen som følger fortauet det sammenbindende ledd som gjør slik sammenlikning interessant.

Jeg har satt opp en oversikt over utnyttelsen i undersøkelsesområdet. Hver side av gaten i hvert kvartal, altså hver gatevegg, er satt opp for seg, og det er oppgitt hvor mange eiendommer som ligger i hvert gatestykke. Dernest viser oversikten gjennomsnittlig tomtestørrelse, med angivelse av største og minste tomt innen stykket, slik at vi får vite hvor stor variasjonsbredden er.

I neste kolonne er oppgitt hvor langt stykke i gaten som har sammenhengende byggelinje ute ved fortauet, og dernest hvor stor del av denne som består av mellomrommene mellom husene, først oppgitt i antall meter, og dernest ved omtrentlige forholdstall. I siste kolonne har jeg oppgitt byggetidspunkt for eiendommene i hvert gatestykke.

Tabell 1.

Oversikt over tomtestørrelser og åpningen mellom hus.

Gate	Antall eiend.	Gjennomsnitt m ²	Størst/ minst m ²	Gatevegg	Åpninger Mtr.	Forh.	Byggetidsp.
Sundgaten			285				
90/106	5	244,2	210	46,6	10,1	1/5	1900—1903
Sundgaten			219				
99/105	4	197,5	163	46,0	9,2	1/5	1901—1904
Sundgaten			283				
114/130	7(8)*	237	168	94,0	20 12,5	1/5 1/8	1902—1907 nr. 130 uviss.
Sundgaten			322				
115/125	5	140	91	20,0**)	1,8	1/10	Før 1900
Sundgaten			351				Før 1900 og
134/150	9	175	122	94	20	1/5	1901—1904

Gate	Antall eiend.	Gjennomsnitt m ²	Størst/minst m ²	Gatevegg	Åpninger Mtr.	Forh.	Byggetidsp.
Sundgaten			229				
156/172	8	158	132	91	18	1/5	Før 1900
						1/8	Hvis nr. 172 ikke medregnes.
Sundgaten			429				
135/151	5	255	175				
Sundgaten			370				
155/171	6	209	171				
John Risøens			348				1910—17 og
gt. 114/128	5	289	236	76	27	1/3	1950
John Risøens			322				1910—21 og
gt. 115/131	7	242	258	48***)	15,5	1/3	1957, 197
Jens Risøens			420				
gt. 115/127	6	310	200	60****)	26	1/3	1910—1955
Jens Risøens			440				
gt. 114/126	4	423	400	100	55	1/2	1910—17 og 1950
Hallelandsgt.			572				
121/131	5	420	305	Alle hus inntrukket			1917—1949

* Bedehuset, nr. 120 tatt ut av tomteberegning.

** Beregning av gatevegg gjelder bare 121/125.

*** Beregning av gatevegg gjelder bare 121/129.

**** Beregning av gatevegg gjelder bare 118/128.

En slik oversikt er omtrentlig. Tomtestørrelser og avstander er beregnet fra kartet i stor målestokk: 1 : 500, slik at de størrelser som er oppgitt ikke gjør krav på å være helt nøyaktige.

Den store variasjonsbredden som er tilstede er et annet problem. Det kan i mange tilfeller bli helt meningsløst å regne ut gjennomsnitt av tomtestørrelse. Dette gjelder f.eks. deler av sjøsiden i Sundgaten. I annet kvartal fra broen ligger både det tettest utnyttede arealet, og samtidig noen av de største tomtene. (Se tabell 5, bakerst). Jeg har utelatt de store eiendommene Sundgaten 127 og 129—31 i denne oversikten som skal uttrykke noe om gateveggenes art og dessuten danne utgangspunkt for beskrivelsen av gårdsrommene. Men det er viktig å legge vekt på at disse store tomtene med hager på omtrent et halvt mål, danner en stor luke i gateveggen nettopp på dette stedet. I de tre andre gatestykkene på sjøsiden finner vi også ubebyggede tomter. Men nettopp disse store åpningene gir fritt utsyn over det smale

Smedasundet og byen på fastlandet. Det gir et godt inntrykk av hvor nær Risøy ligger selve byen og at den utgjør en del av denne, selv om den er en selvstendig øy.

Eiendommene i resten av gatestykket 115—131 er av større interesse. I den tette, lille husklyngen nærmest Vågsgaten ligger eiendommene i to rekker. Vi ser av tabellen at tomtene her er meget små. Husene ligger så tett sammen at passasjene mellom dem blir smale. Husklyngen er et godt eksempel på tett trebystruktur som var alminnelig i byene før reguleringsbestemmelser ble gjennomført. Området her er like tett utnyttet som deler av bebyggelsen «vest på Risøynå» som det er naturlig å sammenlikne med.

Jeg har ikke foretatt beregninger av gateveggene i de to nordligste gatestykkene i Sundgaten som vender ut mot sjøsiden. Ved de åpne tomtene blir forholdene for uregelmessige for slik beregning. De tilløp til sammenhengende gatevegg som er tilstede er dessuten temmelig lik gateveggene på motsatt side av gaten.

Som tidligere nevnt finner vi endel forhager i området. Disse kan dels tilhøre den eldste delen av bebyggelsen, f.eks. Sundgaten 171. Men dette anlegget er orientert mot sjøsiden, og forhagen er sekundær. Inngangen til huset er mot sjøen, og bolighuset ligger bare ca. 2 meter fra sjøhuset. En av de store tomtene som er nevnt ovenfor, Sundgaten 127, er egentlig en ubebygget tomt som nå fungerer som forhage for anlegget nede ved sjøen.

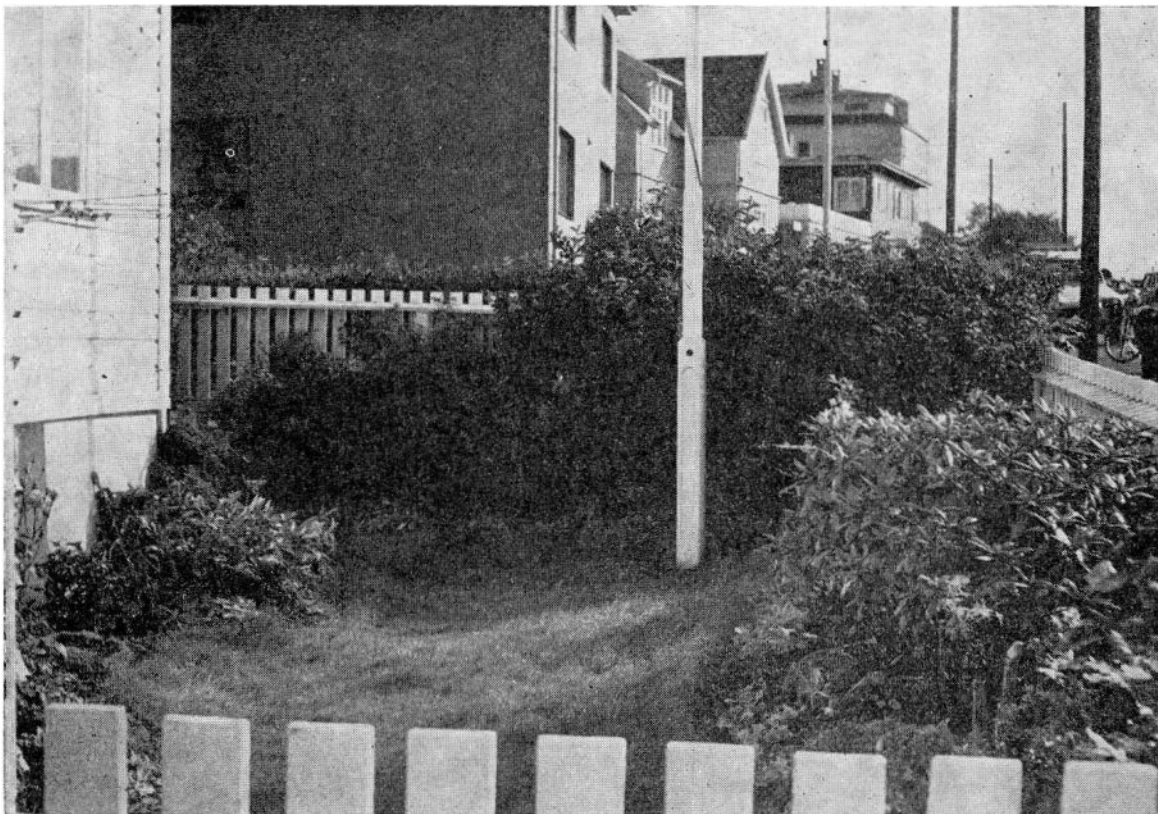
Alle husene i Hallelandsgate har forhager, mens vi bare finner spredte eksempler på dette i de andre gatene. Eiendommer med forhager ligger dels midt i gatestykket, dels på hjørnene. Som regel er bebyggelsen på disse tomtene av yngre dato. De yngste husene er alltid satt opp inne på tomten. Dette er nå påbudt ifølge Bygningsloven. Da John Risøensgate 117 ble anmeldt i 1969, fikk eierne ikke lov til å følge den gamle byggelinjen, noe de opprinnelig anså som en selvfølgelig løsning. Huset ligger nå 6 m innenfor den gamle byggelinjen i gaten. Påbudet om en minsteavstand på 4 m til nabogrense ble også strengt håndhevet, selv om huset da måtte bygges med skjev nordvegg. Prinsippet om at ny bebyggelse skal tilpasses eldre, har altså vært av underordnet betydning.

I slike tilfeller med inntrukne hus som skaper brudd i en gatevegg har jeg bare beregnet forholdet mellom vegger og åpninger i de sammenhengende husrekkene. De er i flertall og skaper derfor hovedinntrykket i gaten.

Vi ser av tomtestørrelsene at det skjer en forandring i bebyggelsesmåten omkring 1910. Tomtene var gjennomgående små på de eldste eiendommene — størrelsene varierte mellom 100 og 250 kvm. Etter 1910 øker gjennomsnittstørrelsene og tomtene varierer mellom 300 og 400 kvm. De yngre eiendommene har sjeldnere uthus. Dette bidro ytterligere til å åpne bygningsstrukturen.

Åpningene mellom bygningene opptar etter 1910 minst 1/3 av den totale byggelinjen, mens husene i de eldste partiene i Sundgaten lå så tett i de sammenhengende partiene at åpningene her bare utgjorde 1/5 eller mindre.

Det blir en interessant vurdering å avgjøre hvor store åpningene mellom husene

Hallelandsgt. 127. Forhave med bed og busker langs kantene og inntil huset.

er før vi slutter å oppfatte husrekken som en gatevegg. Min egen subjektive vurdering blir at jeg fremdeles oppfatter husrekkeene i John Risøensgate slik at de utgjør en gatevegg, altså der åpningene utgjør så mye som $1/3$ av byggelinjen. Jeg oppfatter gaten som «bymessig» bebygget. I Jens Risøensgate, derimot, hvor avstandene utgjør like mye av byggelinjen som selve fasadene, oppfatter jeg gaten så åpen at den virker lite «bymessig», d.v.s. at jeg ikke synes det blir riktig å si at fasadene utgjør en gatevegg. I Hallelandsgate virker forhagene til å svekke inntrykket av noen eventuell gatevegg.

Husenes og derved fasadenes størrelse, deres dekorasjoner og utforming er viktige for det inntrykk gateveggen gir. Vi skal se nærmere på det som gjelder fasadens hovedform, d.v.s. om huset ligger med langsiden eller gavlsiden til gaten. Vi kaller hustypene for henholdsvis langhus og gavlhus. Ikke alle husene faller uten videre i en av disse gruppene. Noen av hjørnehusene har gavler til begge gater, en hustype som er meget typisk for Haugesund. De er regnet sammen med de enkle gavlhusene i oversikten. De få nye husene vi finner med flate tak, er gruppert som langhus. Hus med valmtak er spesielt nevnt.

Tabell 2.

Forholdet mellom gavlhus og langhus samt plassering av inngang.

Gate	Gavlhus	Langhus	Siden	Innganger	
				Baksiden	Fra gaten
Sundgaten 99—105	0	4	1	3	
Sundgaten 115—129	5	1	2	4	
Sundgaten 135—151	4	1 (valm)	3	2	
Sundgaten 155—171	2	4 (1 flatt)	1	5	1 (butikk)
Sundgaten 90—106	4	1	2	3	1 (butikk)
Sundgaten 114—130	5 (1 valm)	3	3	5	2 (1 but.)
Sundgaten 134—150	8	1	2	7	
Sundgaten 156—172	5	2	1	6	
Sum	33	17	15	35	4
John Risøensgt. 115—131	6	1 (flatt)	6	1	
John Risøensgt. 114—128	5	0	3	2	
Jens Risøensgt. 115—127	5	1	4	2	
Jens Risøensgt. 114—128	3	2 (1 m/pyra- midetak)	1	1	
Sum	19	4	16	6	

6 av gavlhusene er hjørnehus med gavler på to sider.

Mange av hjørneeiendommene har inngang fra tverrgatene. Dersom inngangen til huset ligger på den siden som vender ut mot porten, er denne rubrisert under «inngang fra siden», selv om det egentlig blir på baksiden forhold til Sundgaten.

Oversikten omfatter innganger som brukes i det daglige, hovedadkomsten til boligene. Dører inn til gamle butikklokaler er ikke regnet med.

I alle gatestykkene, unntatt Sundgaten 99—105 d.v.s. gatestykket nærmest broen på sjøsiden, er gavlhusene i flertall. Selv sammenbyggete hus er i flere tilfeller gavlhus, som Sundgaten 142/144. Denne overvekten av gavlhus bidrar til å gi gateveggene et levende og spesielt preg. Gavlformene, d.v.s. vinklene, er forskjellige, likeledes størrelsen på takutleggene. Bildet blir variert, og vi har kanskje lettere for å oppfatte hvert hus individuelt i en slik gate, iallefall markerer hvert hus seg bedre her enn i en gate med langhus som ligger tett inntil hverandre.

Det synes å være typisk for Vestlandsbyene å legge husene med gavlen mot gaten. I de fleste østlandsbyene er langhusene vanligst.

Inngangene.

Oversikten i forrige avsnitt viste at adkomsten til de eldste husene som regel er så trang at det ikke lar seg gjøre å få et kjøretøy inn på gårdsplassen. Dette fremgår også tydelig av kartet.

I mange tilfeller er dessuten en åpning mellom husene utfylt med gjerde og gangport med solide portstolper.

Vi skal nå se nærmere på selve inngangspartiene, fordi disse jo er av betydning for hvorledes vi oppfatter bygningsmiljøet, om adkomstene til husene virker lette eller vanskelig tilgjengelige.

Bare en av eiendommene i vårt registreringsområde har port gjennom huset til gården — Sundgaten 128. I tillegg til denne porten har huset dessuten inngang fra gaten, inn til trappehuset som ligger i selve bygningskroppen, midt på fasaden. Et av de eldste husene, Sundgaten 130, hadde tidligere inngang fra Sundgaten, men denne ble kubbet igjen ved en ombygging i 1920-årene, og inngangen lagt til siden mot sør.

Ombygginger av denne typen kjenner vi til fra andre byer også. Det ble vanlig å flytte inngangen fra gatesiden til gårdssiden i tiden omkring århundreskiftet frem til første verdenskrig.

Et av de nyere husene i Jens Risøensgate har inngang fra gaten.

Forøvrig er det vanligst å finne inngangen til huset på gårdssiden i Sundgaten, nesten alltid i et spesielt tilbygget trappehus. I de andre tre gatene er sideinngangene vanligst, men det er også endel innganger fra gårdssidene. (Se tabell 2).

I den gamle bebyggelsen finner vi av og til meget trange passasjer, helt ned til en halv meter brede. I de tilfellene husene er sammenbygget, har det blitt plass til forholdsvis brede åpninger på sidene. Vi finner også eksempler på at to eiendommer har felles inngang, to i det nordligste gatestykket i Sundgaten. Ellers er det vanligst å sette opp et gjerde i midten av inngangen, dersom denne er såpass stor at hver passasje får en rimelig bredde mellom gjerdet og veggen.

Følgende oppstilling viser forholdet mellom gangpassasjer og kjøreinnganger i undersøkelsesområdet. I denne oversikten er større partier regnet sammen. Sund-

gaten er delt mellom 2. og 3. kvartal, mellom nr. 130 og 134. Alle gatestykkene som nevnes omfatter både øst- og vestsiden av gaten, unntatt Hallelandsgate som bare har østside.

Tabell 3.

Inngangspartiene.

Gateparti	Antall eiend.	Åpen inng.	Porter		Gangpass.	Kjøreport	Begge deler
			Smijern	Tre			
Sundgaten 86—131	25*	14	5	5	11	12	1
Sundgaten 134—172	27	18	5	2	22**	1	4
John Risøensgt. 114/131	12	3	5	2	2	4	5
Jens Risøensgt. 114/127	9	3***	5	4	2	6	1
Hallelandsgt. 121/131	5	4	1	0	5	0	0
«Vest på øynå»	4	0	1	3	3	1	0

* En av eiendommene har inngang gjennom huset.

** En eiendom har to gangporter.

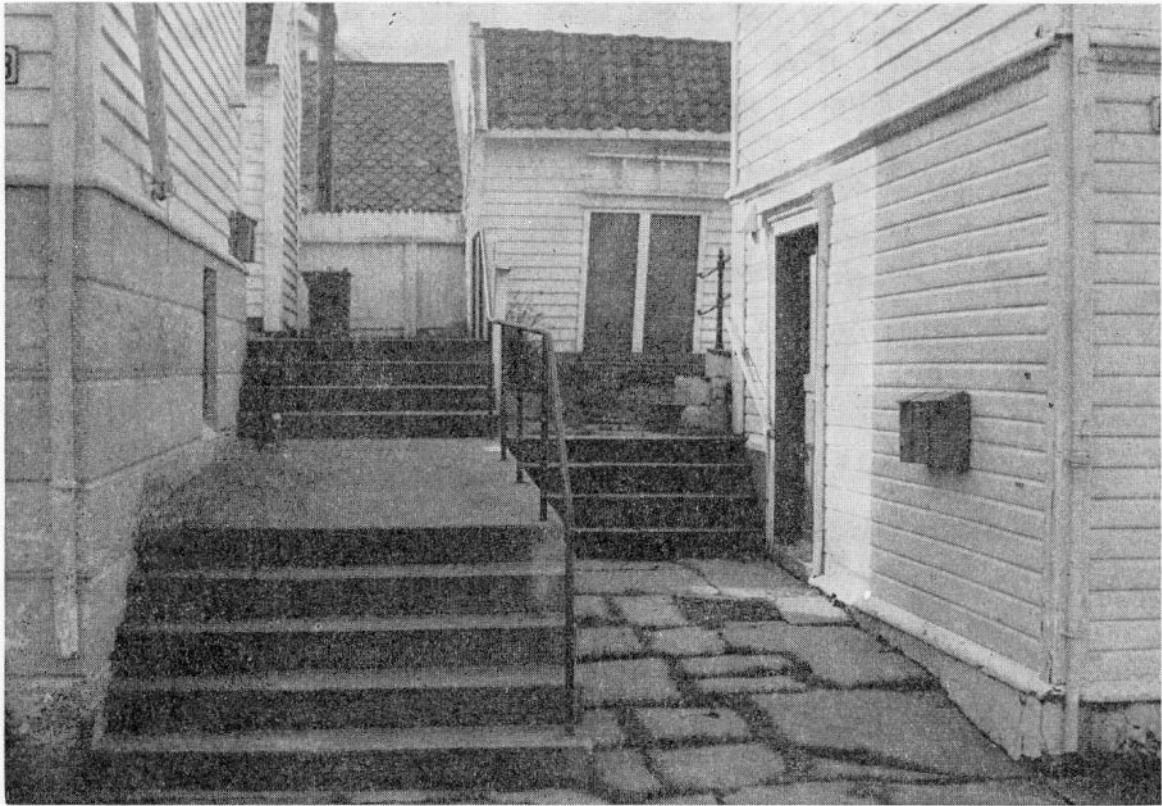
*** Portstolper, uten porter.

I denne oversikten er antallet eiendommer i Sundgaten dobbelt så stort som de undersøkte eiendommene i beltet tvers over øya — i John Risøensgate, Jens Risøensgate og Hallelandsgaten. Det er derfor nokså lett å sammenlikne tallene vi har fått frem ved å tenke seg en fordobling av de sistnevnte og se hvorledes resultatene her forholder seg til det som gjelder Sundgaten.

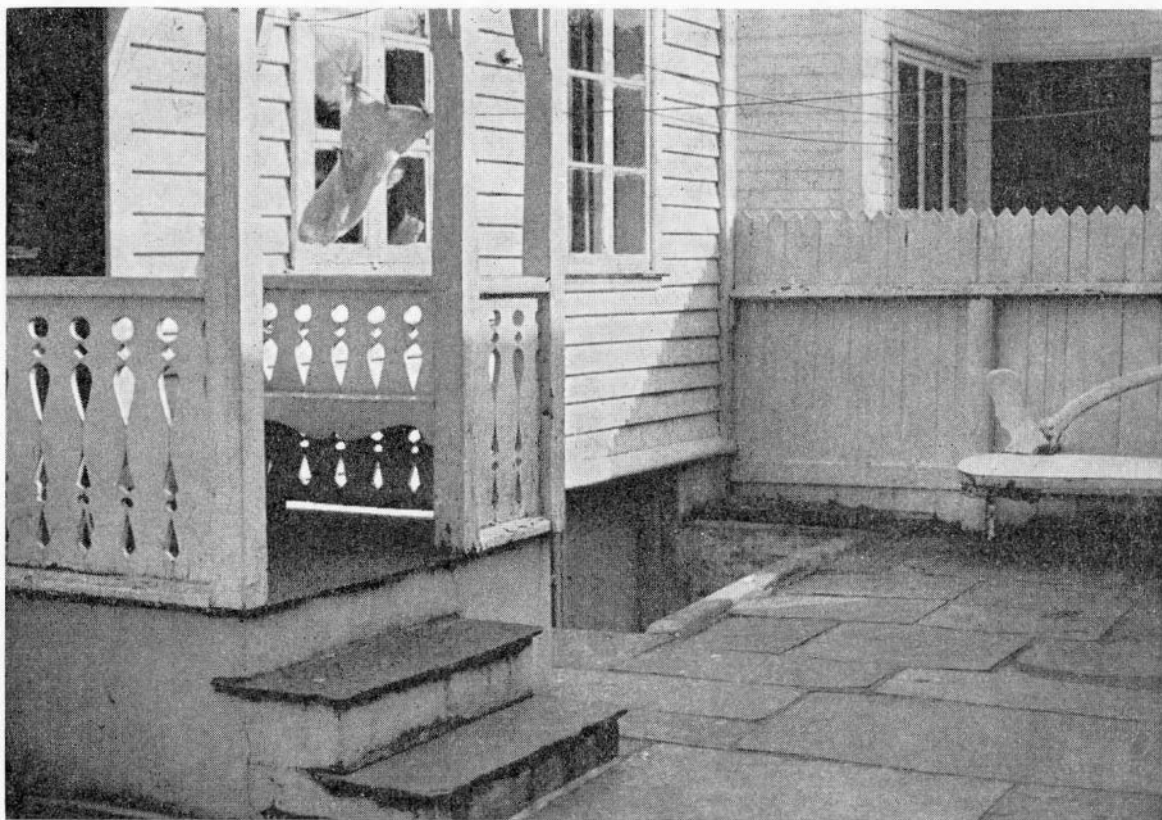
Oppstillingen viser at over halvparten av eiendommene i Sundgaten har åpen inngang, uten port eller stengsel. Gangpassasjene er i flertall. I de yngre gatene, John Risøensgate, Jens Risøensgate og Hallelandsgaten er portene i flertall, men det er ganske mange eiendommer også her som har helt åpent inngangsparti. Forholdet mellom kjøreporter og gangpassasjer er omtrent likt.

Vi kan konkludere med at inngangspartiene på Risøy virker åpne. Mange eiendommer har ikke port, og i tillegg er mange av de portene som finnes lave og åpne, slik at det er lett å se gjennom dem og inn i gården. I mange andre trebyer, f.eks. på Østlandet, kan gatene ha en langt mer lukket karakter fordi åpningene ofte er tettet med plankegjerdar og plankeport. Dette er også vanlig i Bergen.

De materialene som er brukt til å dekke fortau, innganger og gårder i en by er i

Inngangspartiet til Sundgaten 138 og 140. Nr. 138 har sementtrapp og nyere gelender. Nr. 140 har gammelt helledekke og gammelt støpejernsgelender på trappen.

Sundgt. 138. Gårdsplassen hellelagt. Ingen vekster. Benk med ryggstø av hvalknokler.

høy grad med på å skape hovedinntrykket som det materielle miljø gir oss, og hvor trivelig eller utrivelig det er for beboerne å bruke området sitt.

Vi skal derfor se nærmere på hvilke dekker vi finner i inngangspartiene. Oversikten nedenfor viser først forholdet i kjøreinngangene, resten behandler gangpassasjene. Som vi så i oversikten over selve inngangstypene, var det noen eiendommer som hadde kjøreport og gangpassasje felles. Disse tilfellene er regnet med i begge oversikter, og er ført opp i parentes i kolonne 2.

Tabell 4.

Dekkene i kjøkkeninngangene. Eventuelt felles med gangpassasje.

Gateparti	Antall eiend.	Kjøreinng.	Heller	Singel	Grus	Asfalt	Sement	Murstein
Sundgaten 86/131	24	12(+1)	7	3	1	2	4	
Sundgaten 134/172	27	1(+4)	1		1	1	1	
John Risøensgt. 114/131	12	4(+5)		1	2	6		
Jens Risøensgt. 114/127	9	6(+1)		3	1	6	1	
Hallelandsgt. 121/131	5							
«Vest på øynå»	4	1					1	

Dekkene i gangpassasjene, eventuelt felles med kjøkkeninngang.

		Gangpassasje						
Sundgaten 86/131	24	11(+1)	6	1	6		2	
Sundgaten 134/172	27	22(+4)	14	3	2	4	8	
John Risøensgt. 114/131	12	2(+5)		3	1	4	2	1
Jens Risøensgt. 114/127	9	2(+1)	1	1	1	2		
Hallelandsgt. 121/131	5	5		3			2	
«Vest på øynå»	4	3		3				

Også i denne oversikten gjelder det som er nevnt om sammenlikning i forbindelse med forrige oversikt. Det er dobbelt så mange eiendommer i Sundgaten, det gamle gatepartiet (52), mot 26 i de yngre gatene.

I noen eiendommer er flere dekketyper brukt ved siden av hverandre. Summen for dekketyperne er derfor større enn antallet eiendommer i begge beregninger.

Vi ser at det er klare forskjeller mellom de eldre og de nyere eiendommene. Sementdekker er omtrent like ofte brukt i Sundgaten som i de andre gatene. Grus og singel finner vi noe oftere i de yngre eiendommene enn i de eldre.

Den store forskjellen består i den hyppige bruken av heller i det gamle området, mens asfalt er vanligst i de yngre gatene.

Denne forskjellen i dekkene i det gamle og det nye området bidrar til å skape forskjelligartete materielle omgivelser i gatene i registreringsområdet. Hellene er også ofte brukt på fortauene der vi finner dem i inngangene.

Bruken av heller er betinget av gode helleberg ikke så langt fra Haugesund, og av et effektivt sjøveis transportsystem som gjorde det mulig å bringe frem dette tunge vareslaget. Hellene kan jo ofte ha ganske anselige dimensjoner.

Idag faller heller dyrt. Det er nødvendig med grundig forarbeid ved solid kulling under hellelaget, minst 25 cm. Men når de ikke utsettes for tung belastning er de varige og omtrent vedlikeholdsfrie. (Det hender en må lage nytt kultlag). Alle helledekkene i det gamle området gir dette et kvalitetsmessig fortrinn som det må være tillatt å fremheve.

Asfalten har overtatt som nytt, omtrent vedlikeholdsfritt materiale. Det er praktisk, men de jevne asfaltflatene gir et ensformig og dødt inntrykk sammenliknet med de flatene der det er brukt natur-materialer.

Singel og grus skal fornyes med jevne mellomrom. Disse flatene skal også holdes fri for vekster.

Sementdekkene egner seg der det er nivåforskjeller på tomten, og de har den fordel at de fleste kan lage slike sementdekker selv. Asfaltdekke derimot, må lages av spesialister som har de maskiner som skal til. Som asfaltflatene, gir også sementflatene et nokså ensformig inntrykk og utgjør en kvalitetsreduksjon i forhold til heller. Men begge disse kunstmaterialene har selvfølgelig sine fordelaktige sider i et område med så mye nedbør som i Haugesund.

Gårdene.

Vi skal se nærmere på hva slags gårder som åpner seg når vi har passert inngangspartiene. I hvilken grad tomten bak huset oppfattes som lukket, er avhengig av bakbygninger, størrelsen på slike bygninger og hvorledes gjerdene er.

Jeg har gått gjennom området og har gitt en helt skjønnsmessig vurdering av hvilke gårder jeg oppfatter som lukkete, halvlukkete eller åpne. En konkret utmåling av dette forholdet, en beregning av gårdens flate, størrelse på åpninger i for-

hold til høyde på uthus og gjerder i de forskjellige himmelretninger, ville være altfor arbeidskrevende og vidløftig i vår sammenheng.

Men det er tvilsomt om det vil gi store avvikelser i forhold til en vurdering basert på synsinntrykkene. Det springende punktet vil bli bestemmelsen av grensene mellom de tre formene, og den vil også da bli subjektiv. En slik konkret utmåling må være gjenstand for en spesiell undersøkelse og det er ikke naturlig å ta den med i første omgang på Risøy, fordi denne registreringen jo hadde flere siktemål og mange emner som skulle belyses.

De lukkede rommene har avskjerming på de tre tomtssidene inne i gården. Eventuelle gjerder er som regel tette, og forholdsvis høye, iallefall dersom de er av en viss lengde.

De halvlukkete rom har avskjerming på en eller to av de tre gårdssidene, i noen tilfeller dannes det bare en skjermet krok på tomten ved at bygninger eller bygning og gjerder danner vinkel. Jeg har i mine notater regnet med $1/3$ rom, $1/2$ rom og $3/4$ rom, men slår disse sammen til «romdannelse» i denne oversikten.

De åpne tomtene har meget små bakbygninger, hvis de har noen i det hele tatt, gjerdene er lave, gjennomsluktige, gjerne av netting.

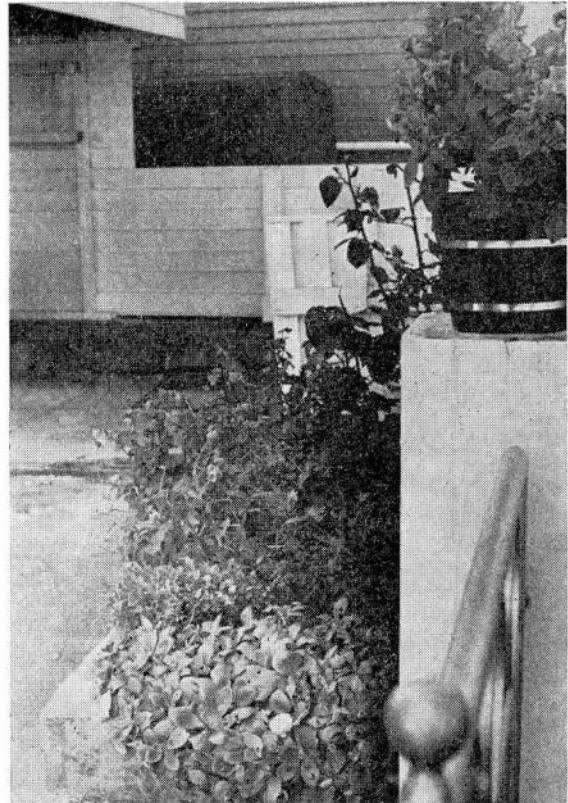
Bakerst, i et tillegg, er i tabell 5 presentert en oversikt over eiendommenes størrelse, form og utnyttelse. Det var endel eiendommer i Sundgaten som vanskelig lot seg plassere i de enkle kategoriene — lukket — med romdannelse — eller åpent. For de eiendommene der en både fant et mer eller mindre lukket gårdsrom og dessuten en åpen hage, var det nødvendig å lage en egen kategori — åpen + rom, eller rom + åpent. Særlig i Sundgaten fantes endel slike typer.

Vi ser av tabell nr. 6 at forholdsvis få av Sundgatens 53 eiendommer har fått betegnelsen lukket — bare 7. 3 av de 23 eiendommene i de andre tre gatene har fått slik betegnelse, altså forholdsvis like mange som i Sundgaten. Vi finner imidlertid 42 eiendommer av 53 som har romdannelse, mens bare 4 er karakterisert som åpne.

12 av 27 er åpne i de tre andre gatene, mens vi finner romdannelse også i 12. Antallet eiendommer som er karakterisert som lukket eller har romdannelse er forholdsvis høyt i de tre yngre gatene. Med en mer nitid oppdeling enn de enkle gruppene vi opererer med her, f.eks. ved å ta med høyden på de romdannende elementene, ville antagelig forskjellene mellom Sundgaten og de andre tre gatene komme mer tydelig frem.

På tabell 6 er også vist gjennomsnittsstørrelsen for de forskjellige typene. Vi finner omtrent samme tendens i Sundgatens vestsida som i summen for de tre yngre gatene. De lukkede typene finner vi her på de minste eiendommene. Gjennomsnittene for rom og rom + åpent parti er endel større, men med små forskjeller seg imellom.

I Sundgatens østside er tomtene med romdannelse mindre enn gjennomsnittet for dem som er karakterisert som lukket, mens det er et stort sprang fra disse to til gjennomsnittet for åpent + rom. Vi husker at eiendommene i Sundgaten er av så

Sundgaten 150. Inngangsparti med blomsterkasser og blomsterpoter. Gårds plass med sementdekke. På høyreside av porten rektangulært bed med støpt sementkant. Tett beplantet med rose, begoniaen «Skaugum», aurikkel, osv.

forskjellig karakter at det var vanskelig å gruppere dem. Men en tendens i gjennomsnittene her er den samme som i de tre yngre gatene — de åpne eiendommene er større enn de som faller under gruppene lukket, rom og rom + åpent.

Det er også naboeiendommene som innvirker på hva slags karakteristikk hver enkelt tomt får. Uthusene hos naboen er jo med på å danne veggene i et gårdsrom. De åpne tomtene fordeler seg derfor ikke helt jevnt over hele området. Det er forholdsvis flere av dem i Sundgatens østside, fordi disse eiendommene jo ikke har naboer på sjøsiden, og det var også flere ubebyggete tomter her. Dessuten var det flere av dem i kvartalet Jens Risøensgate/Hallelandsgate. Hjørnetomtene får også i mange tilfeller karakteristikken åpne, evt. i kombinasjon med noe romdannelse. Mange av disse tomtene er åpne ut mot sidegatene, med enkelt hagegjerde.

Forøvrig fordeler de andre typene seg jevnt over hele området, og vi kan ikke se forskjeller på øst- og vestvendte eiendommer.

Når en oppholder seg i de lukkede og halv lukkede gårdene oppfattes disse som sluttete, gjennom de forskjellige avgrensningene de har, og fordi de er skjermet for ferdselen på gaten. Imidlertid er gjerdene på Risøy temmelig lave, og hovedhusene gjennomgående høye. Det vil si at naboene har innsyn i gårdene i de aller fleste

tilfellene. Bebyggelsen er altså mer åpen innover i kvartalet enn den «klassiske» modellen med helt omkringbyggete gårder.

I noen tilfeller har folk satt opp levegger som først og fremst skjermer for vinden, men også stenger for innsyn. Noen pleide å sette opp «et solseil» for å kunne sole seg usjenert i gården.

I denne forbindelsen kan det passe å referere generelle tendenser i intervjuene vedrørende «vurdering av bytype». Som tidligere nevnt, anså vi dette for et vanskelig tema, idet spørsmålene gjelder folks holdninger.

Det forhold at all nyere boligbygging i småhus har fulgt «villabyprinsippet» som en selvfølge gjør det også vanskelig å spørre folk om dette temaet. Lovverket og brannvernsbestemmelsene har dessuten lenge gjort det umulig å bygge nytt etter modell av den gamle trebyen. Villabyen ble på en måte «riktig», det eneste vedtatte alternativ, uten at en anså det nødvendig å diskutere prinsippet på noen måte.

Vårt inntrykk var at folk stilte seg noe uforstående til selve problemstillingen vår vedrørende dette emnet. «Det ser nå engang ut som det gjør på Risøy, og det er ikke noe å gjøre ved det». «Det er greit». »Når det først er i by, må det være sånn».

Skulle noen ønske seg en villa med hage omkring, fremfor sitt hus på Risøy, innebærer jo dette en mengde andre viktige momenter enn den rene formen på hus og gård, evt. hage. For det første har vi de økonomiske forholdene — idet boutgiftene på Risøy i mange tilfeller er temmelig lave. Et nyere hus på større tomt, eller en nybygning, likeledes på større tomt, ville i de aller fleste tilfeller bety drastisk økete boomkostninger.

Det andre viktige momentet er den sentrale beliggenheten som bydelen har, og likevel er trafikkbelastningen de aller fleste stedene ikke særlig stor. De fleste synes godt om å bo så sentralt: «det e' så ner byen, igår var e' i byen mens potetene kokte». Liten trafikkbelastning i forhold til andre sentrale bystrøk idag, blir nevnt som et pluss av mange informanter.

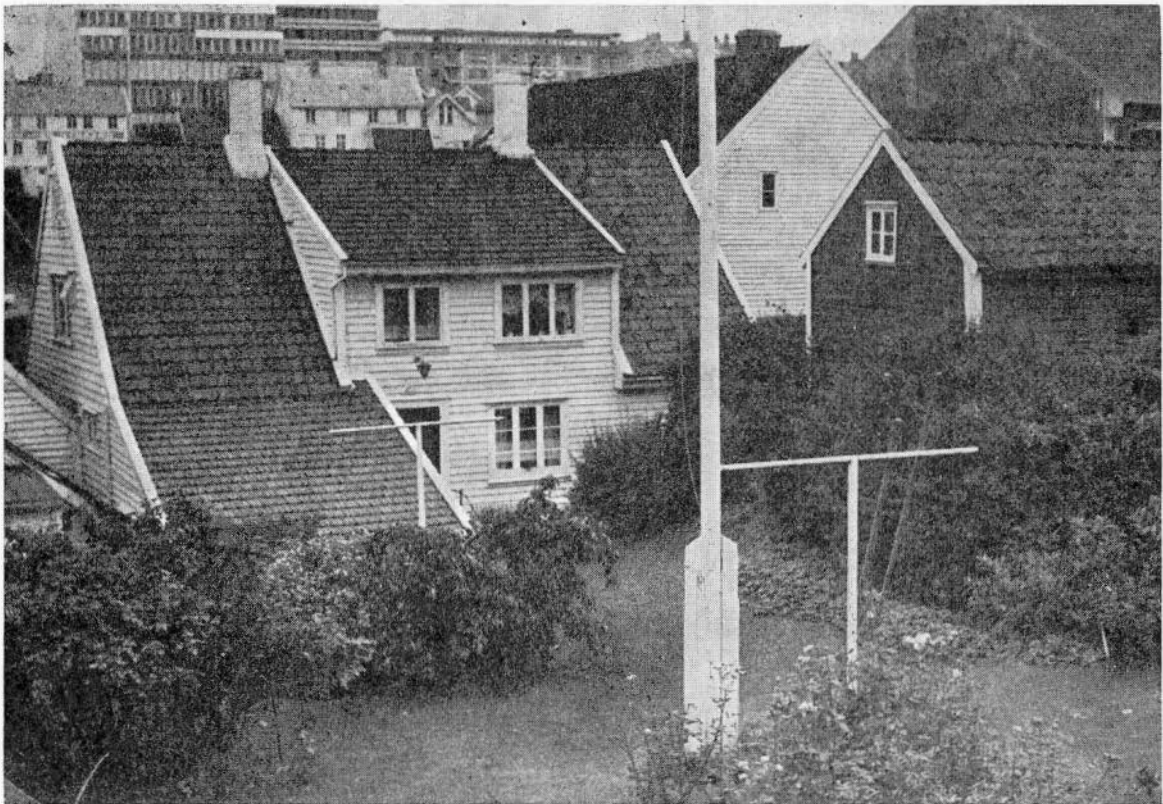
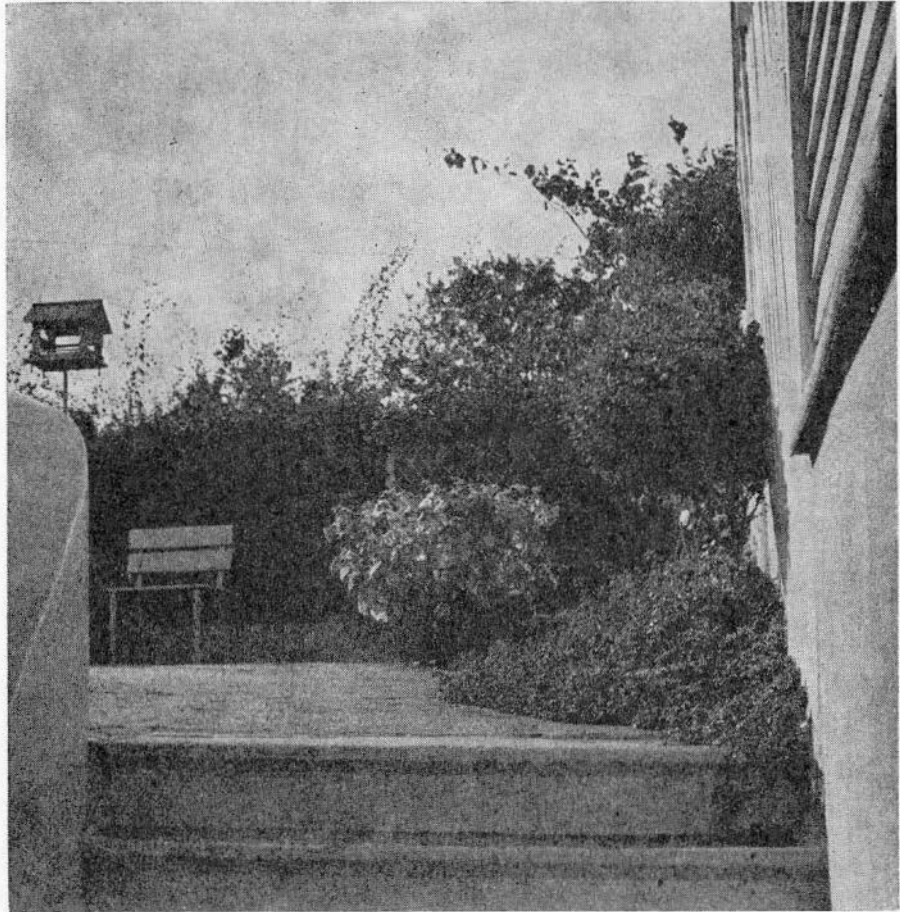
Et par informanter uttalte bestemt at de ville foretrekke et hus inne i en hage, dersom de kunne velge. Noen uttalte seg bestemt i Risøy-formens favør. De fleste syntes som ovenfor nevnt at det var «greit», og ikke så mye å spekulere over.

Uttalelser som folk kom med i forbindelse med hageintervjuene støtter opp om et inntrykk av at beboerne har en positiv oppfatning av det bio-fysiske miljøet på Risøy. Mange fremholdt at det var «usjenert», det var nok å stille med og holde i orden. Dessuten var det «lunt».

Den høye kontinuiteten i området, et moment som skal behandles senere, kan vel også tolkes som et bevis for at formen fungerer bra i hverdagslivet. Hadde beboerne oppfattet den som negativ, d.v.s. mistrives i hus og gård, skulle en tro at de hadde flyttet bort i høyere grad enn de har gjort.

Vårt materiale fra Risøy er med på å støtte opp under den skepsis som mange nå har fått til forestillingen om at villaforsteder er den beste måten å bygge ut boliger

*Sundgaten 136.
Gård med asfalt-
dekke på plass-
en. Bed langs
kantene, brygge-
panne med
begonia.*

Hagetomten Sundgaten 127. Usymmetrisk anlegg i engelsk hagetradisjon.

på. Eller sagt på en annen måte: Ingen av opplysningene fra Risøy tyder på at beslutningene om å forlate den gamle trebyformen var entydig «riktig».

Til sist bør nevnes at den gamle formen også betyr rasjonell utnyttelse av tomtegrunn. Kvartalet Sundgaten 114—130/John Risøensgate 115—131 er på snaue 4 mål, 94 x 42 meter. Her finner vi 15 eiendommer, hvorav en er bedehuset med en vaktmesterleilighet, et hus har butikk i første etasje, 8 er eneboliger, mens vi i de øvrige 5 hus finner to husholdninger. I tillegg til dette leies det også ut endel hybler, især i Sundgaten.

11 av gårdene var brukt helt eller delvis til hage, d.v.s. at de har betydning i rekreasjonssammenheng. På dette begrensede arealet, får altså 20 husholdninger plass, alle med høy boligstandard. Dessuten er det som nevnt mange hageflekker med gode lysforhold her.

Men det skal nettopp i denne forbindelse også pekes på at noen av informantene har gitt uttrykk for at de kommer for nær inn på naboene, og at disse blir sjenert hvis barna leker støyende i gården.

Utnyttelse av ubebygget areal.

En bebyggelse skaper nye mikroklimatiske forhold. Gateløp, husrekker, plasser og rom forsterker eller demper f.eks. fremherskende vindretninger. Husformasjonene kan også samle opp kald eller varm luft. Skal det være trivelig i et bygningsmiljø, er det viktig at det skjer en drenering av kaldluften, gjerne gjennom åpne porter og ved hjelp av gateløp. Uregelmessigheter i gateveggene, vegetasjon og krokete gateløp kan hemme vinden.

Det er ikke foretatt mikro-klimatiske undersøkelser av bebyggelsen her, men det er likevel viktig å peke på dette momentet i en beskrivelse av miljøet. Klimaet her er værhardt, med mye sterk vind. Det kan ha betydning at bolighusene har omtrent samme høyde, og at de ligger som en skjerm omkring gårdene i midten av kvartalet.

Informantene selv mener at bebyggelsen skjermer hagene, og de fremhever at det er lunt i hagen. — «Bare i de verste stormkastene kan me kjenna det i hagen». I et tilfelle har en huseier problemer med hagen sin, fordi nabohuset mot sør stikker en etasje høyere opp enn de andre husene. Nordavinden blir kastet ned i hagen fra denne gavlen. Mannen har derfor plantet en lehekk et par meter fra husveggen som tar imot vinden, og den lille hagen nord for hekken er meget frodig og blomsterrik.

De mikroklimatiske forholdene har ganske sikkert stor betydning for hvor mye folk bruker gården. Det innvirker også på hvilke vekster som kan trives der. Imidlertid har størrelsen, og derved vind- og lysforholdene sammen med dreneringen avgjørende betydning for gårdens anvendelighet som rekreasjonssted.

Gatene på Risøy løper omtrent i retning nord/syd. Det vil si at eiendommene er orientert enten mot øst eller vest. Jeg har ordnet materialet etter eiendommenes

orientering for å se om dette forholdet virket inn på bruken av tomtarealet. Vi finner flere former for arealutnyttelse. Jeg har satt opp 4 forskjellige typer:

- 1) Gård.
 - 2) Hage og gårds plass i ett (uten skille).
 - 3) Hage og gårds plass tydelig adskilt (adskilt).
 - 4) Hage.
- (Se tabell nr. 5 og 6).

Den første formen — gård — er den mest «bymessige». Her er det meste av tomten gårds plass — et dekke av en eller annen sort, med eventuelle vekster i bed som helst er plassert i ytterkantene, og/eller planter i kasser, potter, dunker, etc.

I Sundgaten 53 eiendommer er det 20 slike gårdsrom. De fleste ligger på vestsiden i de to nordligste gatestykkene. 5 av dem ligger som rimelig kan være i de eiendommene som er karakterisert som lukket, 13 i slike som har romdannelse. Vi finner dem på de små eiendommene, fem av dem er så trange at de ikke innbyr til bruk: Sundgaten 114, 121, 137, 138 og 169. Det finnes ikke vekster i disse gårdene.

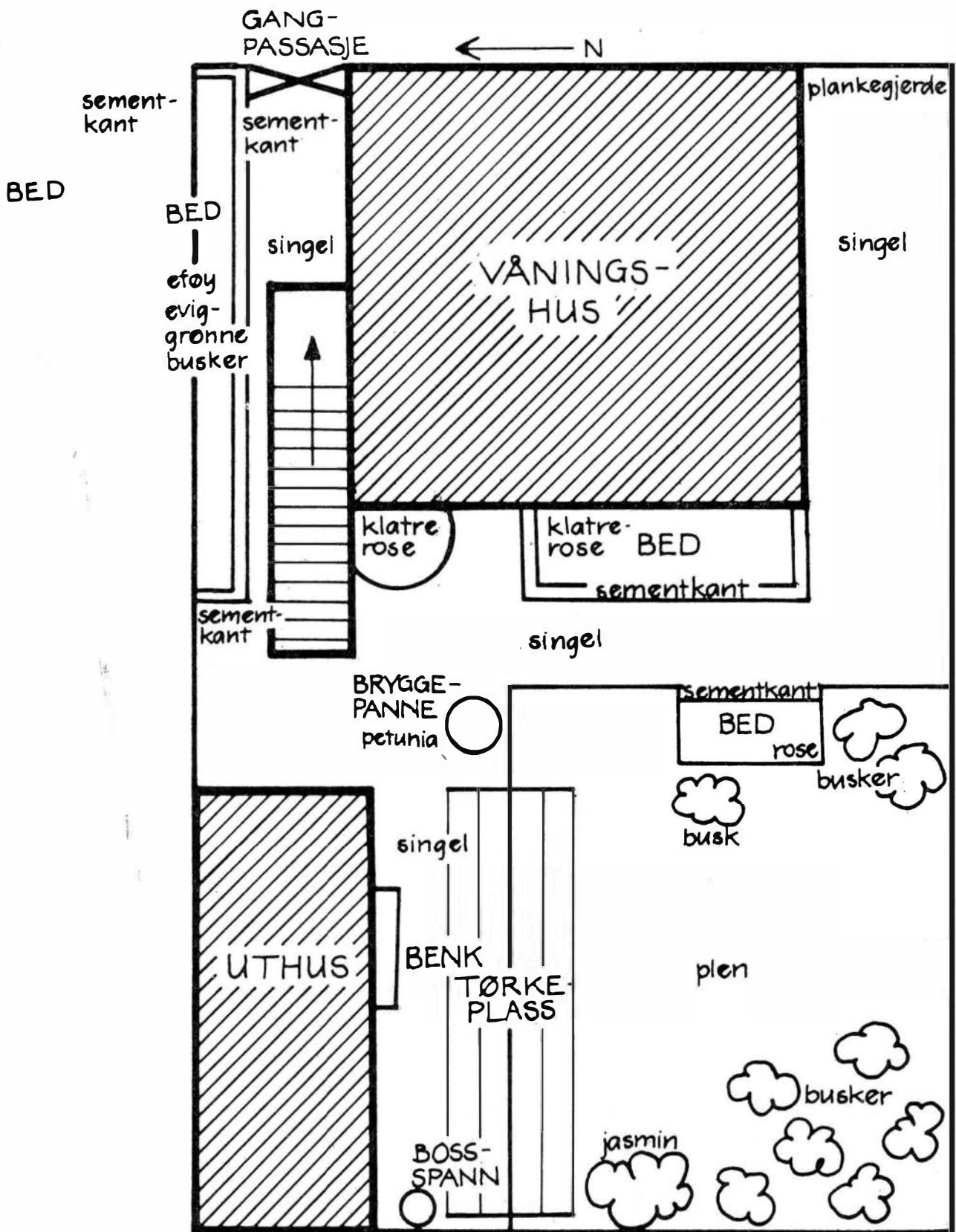
I de tre andre gatene har vi 4 gårder, også fordelt på lukkede eiendommer og på romdannende. Gjennomsnittsstørrelsen på tomtene er også her mindre enn for de andre utnyttelsestypene, ca. 100 kvm. forskjell. Det var forøvrig også 100 kvm. forskjell i gjennomsnittsstørrelsen mellom gårder og type 2 og 3 — med hagearrangementer i Sundgaten (se tabell 6 i tillegg). En av informantene hadde anlagt hagen for ikke så mange år siden. Da hadde hun begynt å kalle plassen for «hagen», mens hun tidligere hadde kalt den «gården».

Type nr. 2 — «hage og gårds plass i ett» — har en tydelig gårds plass nær huset, men forøvrig hage på resten av ledig areal. Skillet mellom gårds plassen og hagen er som regel tydelig, men ikke markert på noen spesiell måte. Denne typen er den vanligste i hele området. I Sundgaten er det 16, med 13 fordelt på de to sørligste gatestykkene, stort sett jevnt spredt på tomter med romdannelse.

I de andre tre gatene er dette den største gruppen, 13 i alt. 8 er plassert på åpne eiendommer.

Type nr. 3 — «hage og gårds plass adskilt» — syntes vi det var særlig interessant å rette oppmerksomheten mot. Selv på disse små tomtene vi har på Risøy, kan vi finne gårds plass og hagedel helt adskilt, med en eller annen form for markert skille. Noen ganger er det terrengforholdene som betinger todelingen, hvor hage og gård er adskilt ved hjelp av trapper eller murer. Ellers kan vi finne espalier som skille, stakitt eller hekk. Mur eller støpt sementkant er også brukt. I noen av tilfellene som har forhage, kan huset danne selve skillet, med gårds plass på baksiden. I Sundgaten er det 14 av denne «adskilte» typen, flest av dem på eiendommer med romdannelse, ellers jevnt fordelt over hele gaten. I de tre andre gatene er det 8, jevnt fordelt på eiendomstyper og på øst- og vestside.

Den 4. typen — «hage» — er karakterisert ved at det ikke er gårds plass på eiendommen, bare heller eller singelgang i plenen. Bare 5 eiendommer i alt over hele

Bøndgaten 126. Hage og gårds plass i ett, d.v.s. uten markerte skiller mellom de to delene. Fri plassering av busker.

registreringsområdet ble karakterisert som hager. De ligger på åpne tomter og på tomter med romdannelse. På Sundgatens østside ligger disse hagene på store tomter. Dette er ikke tilfelle for det ene eksemplet vi har i Sundgatens vestside, heller ikke er gjennomsnittet stort for de to tomtene som ligger i de andre tre gatene.

Det er ikke lett å trekke grenser mellom de 4 typene vi opererer med her. Slik grensdragning er forøvrig alltid vanskelig når en skal gruppere et mangfoldig og variert materiale. Imidlertid viser oversiktstabellen nr. 6 i tillegg visse tendenser i grupperingene. Det er en viss sammenheng mellom typer og størrelse, både hva gjelder utnyttelse: gård, hage o.s.v.; og form: lukket, romdannelse, åpen. Men eiendommenes størrelse har på Risøy sammenheng med byggetidspunkt, noe jeg har vært inne på tidligere. Det vil si at anleggenes alder henger nøye sammen med størrelsesvariabelen, slik at det blir vanskelig å skille størrelse og alder fra hverandre når det gjelder påvirkning på tomtenes utnyttelse og form. Forskjellen mellom Sundgaten og de tre andre gatene avspeiler denne gjensidige avhengigheten mellom alder og størrelse.

Jeg skal gå noe næyere inn på forholdet mellom type 2 og 3 — hage og gård uten skille og hage og gård adskilt. Jeg kommer ikke til å ta med Sundgatens østside i dette resonnementet, fordi bygningsmiljø og tomteforhold som tidligere nevnt er meget variert. Materialet må her oppdeles langt mer for at en skal kunne sette enkelte typer opp mot hverandre. Dette forhold er en viktig påminnelse om at eldre

bymiljø som regel er så mangfoldig at vi må konstruere et langt mer komplisert analyseapparat for å kunne behandle det enn vi har anvendt i denne registreringen. Men den erfaringen vi har gjort her, er et viktig og nødvendig utgangspunkt for senere undersøkelser.

For resten av materialet kan vi imidlertid sammenlikne gjennomsnittstørrelsene.

En skulle kanskje tro at typen «Hage og gård adskilt» var å finne på større tomt-er enn «Hage og gård uten skille». I Sundgatens vestsida er tomtene med adskilt hageflekk langt mindre enn dem hvor overgangene var mindre tydelige. Et par av de «adskilte» i Sundgatens østside var forøvrig også å finne på meget små tomter. I de tre andre gatene var det liten forskjell. Tar vi med de tilfellene vi har fra området «der vest» ser vi at tomtene med «adskilt» utnyttelse også her kan være nokså små.

At typen «adskilt» er mer vanlig i Sundgaten enn i de tre andre gatene, tyder på at bebyggelsens alder er viktig. Vi antok at vi her har å gjøre med en eldre form for tomteutnyttelse enn den mer hagepregete uten skille. Det at vi finner så mange representanter for typen adskilt i det lille materialet vi har fra området «der vest» og i Hallelandsgate støtter opp om en slik antagelse.

Vi tok dette momentet opp i noen av intervjuene og fikk vite at noen flere tomt-er hadde vært innrettet på denne måten før i tiden. I et tilfelle fortalte en informant at hagen tidligere hadde vært helt avstengt, med høyt stakitt og låst port. Hagen var på ca 50 kvm., og den besto av prydvexter, grusgang og et meget stort tre. Den var velstelt, og ingen barn fikk lov til å gå inn der. Huseieren var streng på dette punktet.

Terrengforholdene gjør ofte en todeling naturlig. Hagen kan ligge nedenfor eller ovenfor gårdsplassen, og adskilles gjerne fra denne med mur og trapp. Vi finner imidlertid den adskilte hagen også der terrenget er flatt. Derfor kan vi holde fast ved påstandene om at alderen på eiendommen er viktig.

De rene gårdene tilhørte også for det meste den eldste delen av bebyggelsen. Det var mange av dem i Sundgaten, og få i de andre tre gatene. De rene hagene, derimot, var få, og noen av dem var nyanlagte, kunne informantene senere fortelle.

Fordelingen vi hittil har gjennomgått synes altså sammen med intervjumaterialet å peke mot en endring i utnyttelsen av utearealet — fra gårder og gårdsplasser med adskilte hager til arealer der vekstene får større plass — tomtene blir mer hagepregete. Vi skal i det følgende se noe nærmere på dette.

Først må det imidlertid innskytes at eiendommens orientering har betydd lite for hvilken utnyttelse tomtene har fått. I allefall er ikke vårt materiale stort nok til å avdekke noen klar tendens for typenes fordeling. Graden av bruk, derimot, kan som vi senere skal se, variere noe.

Hageskikken.

Vi skal nå ta for oss en del detaljer ved utnyttelsen av det åpne arealet på eiendommene. Hvordan kan hageskikken i området karakteriseres? Hvilke vekster nytter man, og hvorledes er disse ordnet?

Vi har flere hovedelementer i hageskikken på Risøy:

1) gårds plass, gang	4) trapp, mur
2) plen	5) gjerde, gelender
3) bed	6) vekster.

Vi skal først se noe nærmere på *gårds plassene*. Disse danner jo et markant innslag i eiendommene. Dekket på plassen kan variere fra det som er brukt i inngangspartiet i hvert enkelt tilfelle. Vi kan også finne flere typer materialer på en gårds plass. Den tendensen som viste seg for inngangspartiens vedkommende, gjelder også for plassene. Det er brukt langt mere heller i Sundgaten, mens asfalt er mer vanlig i de tre andre gatene.

Sement, singel og grus synes vi å finne like ofte alle steder. Informantene nevner at det var vanlig å bruke grus tidligere, og at singel og sement har fått utbredelse i senere tid.

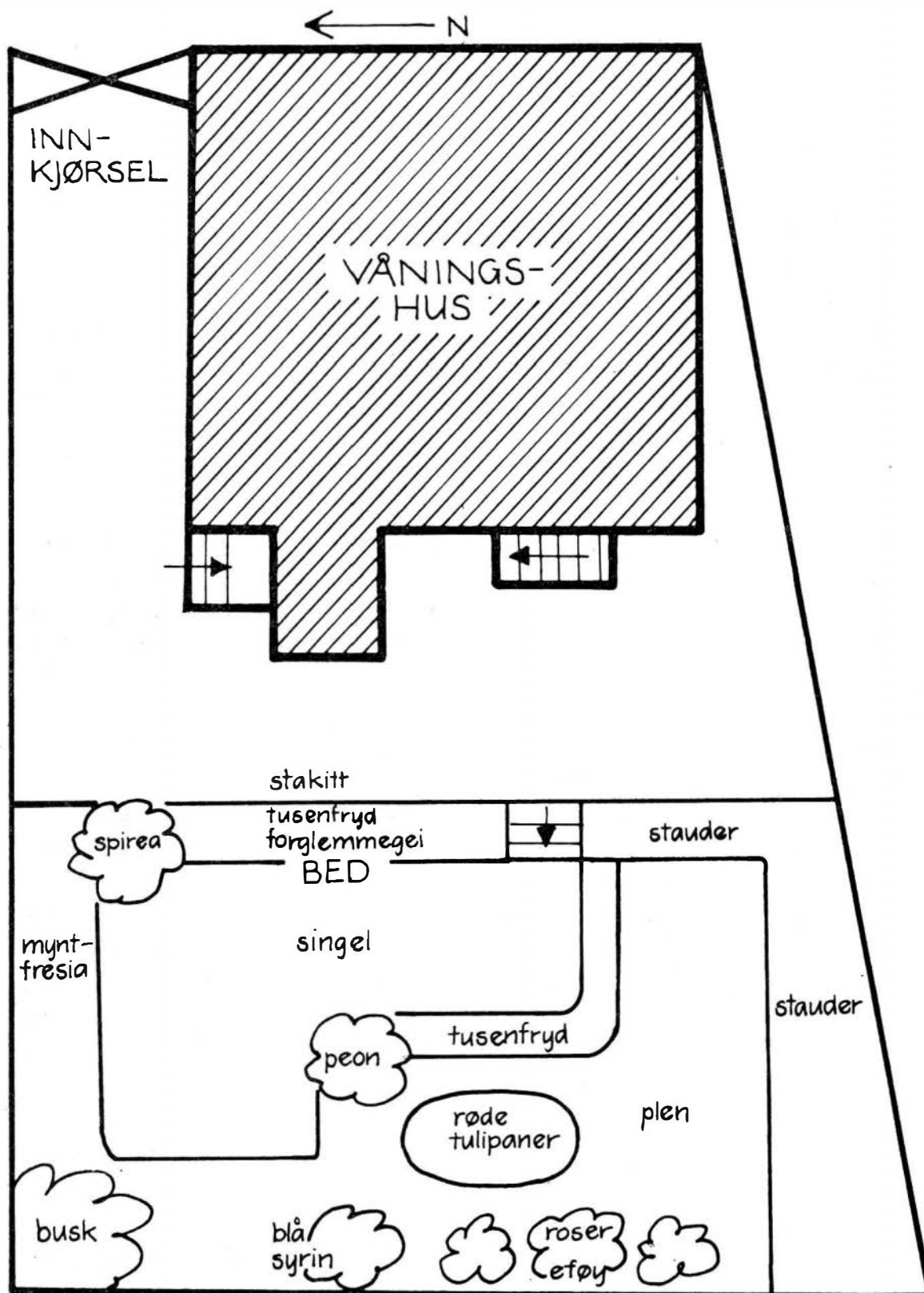
Disse forholdsvis store plassene med fast dekke har nok vært en ganske praktisk anordning. Inngangen til huset er jo ofte på baksiden, likeledes nedgangen til kjelleren. Varer som skulle frem til husholdningene måtte altså ofte inn i gården. Noe skulle til uthuset, i første rekke brensel. Til å begynne med måtte også vannet fraktes fra vannposten, på håndkjerre eller kjelke. Av og til har det kanskje også vært nødvendig å lagre endel ting på plassen.

Tørkesnorene er også i svært mange tilfeller spent over plassen, mellom husene eller fra en husvegg til et frittstående stativ. Bare i noen få tilfeller finner vi tørkesnorene over en del av hage, gressbakke eller plen.

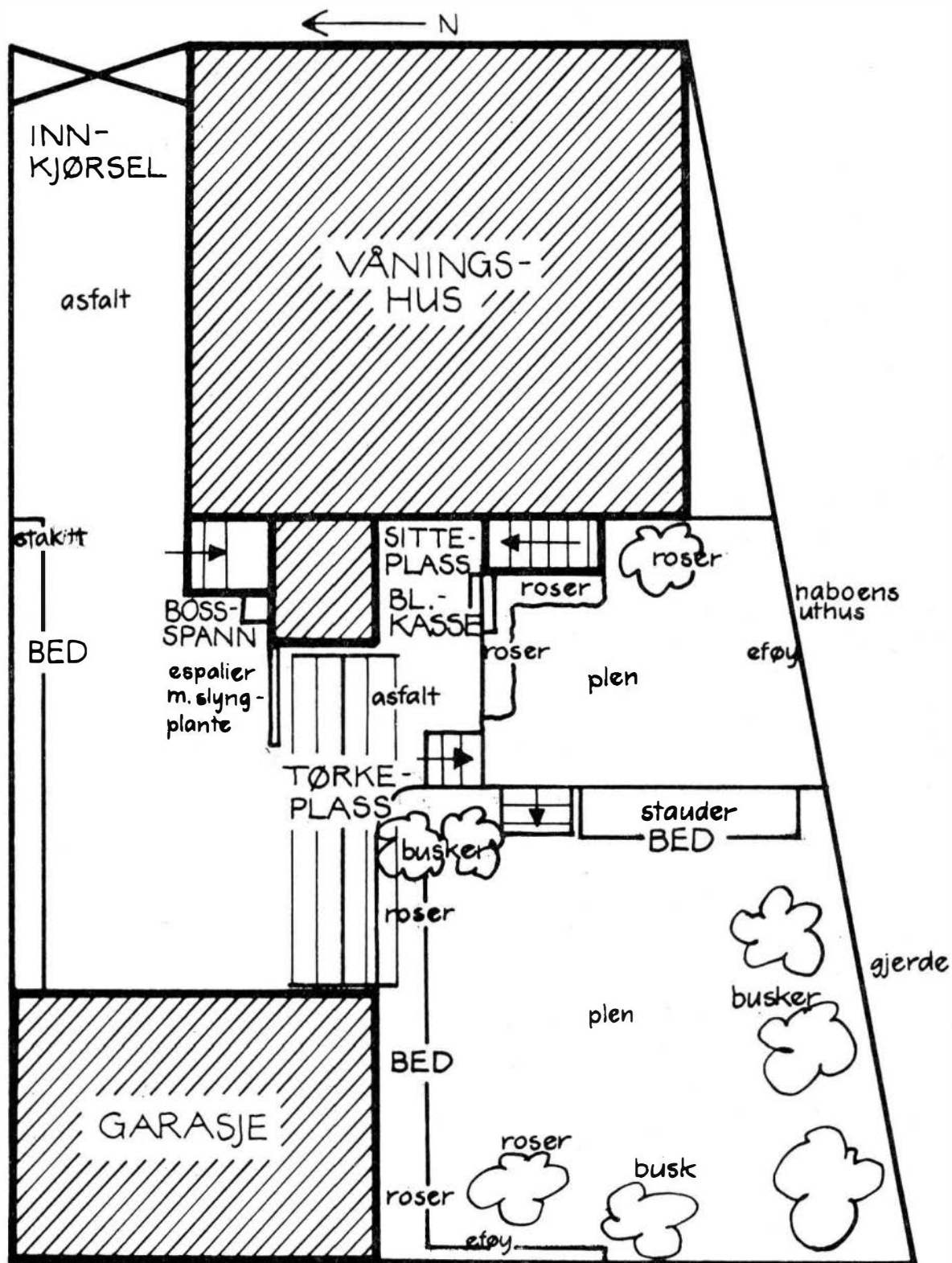
Trafikken mellom hovedhuset og uthuset har vært ganske betydelig. Bodde det mange familier i huset, har f.eks. privetene ofte vært i bruk. — «Det bodde 5 familier i huset her då, og det va 5-6 barn i kver. Så far installerte ganske snart klosett i kjellaren for å sleppa å tømme så ofte», kunne en av informantene fortelle. Det vil si at mellom 30 og 40 personer har skullet ut til privetene flere ganger om dagen. Plassen var også yndet sted for barna til lek.

Det har derfor vært mange føtter som tråkket på plassen hver eneste dag. Av og til har også en håndkjerre vært innom. Et system med ganger eller heller i gressbakken ville derfor antakelig ikke vært tilstrekkelig og dessuten meget vanskelig å holde i orden.

Klimaet i Haugesund, med rikelig nedbør, må nevnes i denne forbindelsen. Der som plassen ikke var godt kultet og gruset, ville den nok ofte være oppbløtt og grisete. Tok en bryderiet og utgiftene med å legge heller, ble en spart for problemene med at det ble trukket mye skitt inn i huset under lange regnværperioder.

John Risøensgt. 118. Gårds plass og hage som det var tidligere, tydelig adskilt, med stakittgjerde. Hagen fylte bakre del av tomten. Forholdsvis regelmessig komponert hageanlegg.

John Risøensgt. 118. Slik anlegget ser ut i dag. Gårdsplass og garasje fyller nå ene halvpart av tomten inn til bakre gjerde. Hagen er trukket nærmere huset ved hjelp av ny plen og bed på en del av den tidligere gårdsplassen. Plenen opptar større areal, tendens til fri plassering av busker.

Selve bruken av gården må altså også trekkes inn som forklaring på at vi finner så mange gårdsplasser i dette området.

Ved siden av den rent praktiske betydningen plassen har hatt, kan vi nok også anta at plassen er blitt en selvfølgelig del av folks forestillinger om hvorledes en gård skulle utstyres. Også i villastrøkene omkring den gamle bykjernen i Haugesund kan vi idag se tomter som har en klart avgrenset gårds plass nær huset i forbindelse med inngangspartiet. Plassen er blitt en tradisjonell del av hageskikken i Haugesund.

Trafikken over gårdsplassen er idag ikke så stor. Husholdningene har skrumpet kraftig inn, og uthusene er ikke lenger så viktige i dagliglivet. Men bilholdet bidrar antakelig til opprettholdelse av plassen i de tilfellene hvor inngangen er så vid at det lar seg gjøre å ta en bil inn på tomten. I mange tilfeller er jo det gamle uthuset byttet ut med en garasje inne på eiendommen.

Plener eller gressbakker finner vi på nesten alle tomtene. I den typen jeg har rubrisert som «gård» er det aldri gress, dette er hovedkriteriet for å kalle en tomt for gård. I noen få tilfeller var det ikke plener i de gårdene som er rubrisert som «hage og gård uten skille». Her utgjorde bedene en så stor del av arealet at det var urimelig å plassere eiendommen i «gårds»-kategorien. Eller finner vi som nevnt plener meget ofte — skjønt plen kan i noen tilfeller være et pretensiøst uttrykk. Ofte dreier det seg nærmest om bed med gressmatte på noen kvadratmetre. I Sundgatens 53 eiendommer var det 31 plener (20 var gårder). I de 26 eiendommene i de andre tre gatene var det 23 plener. Begge steder er det tatt med et par tilfeller hvor det dreier seg om gammeldags gressbakke. Disse er oftest ujevne og har mer varierte vekster enn i de tilsådde, jevne plenene med kortvokste gress-sorter.

Plenene er altså et viktig element i hageskikken på Risøy. De får dessuten stadig større utbredelse. En kunne nok finne gressbakker tdligere også. Disse ble slått med ljå, men forholdsvis sjeldent i løpet av sommersesongen. Bare en av informantene holder ennå plenen sin kort ved hjelp av stutturv. Hun går over den et par ganger i uken.

Gressklipperne kom i bruk her etter krigen, noe som selvfølgelig har bidradd til at det har blitt vanlig å legge ut en del av det frie arealet til plen.

Plenene er forholdsvis nye i hagekunstens historie. Fenomenet kjennes først i middelalderen i Nord-Europa. Da hadde hagekunsten allerede en historie på flere tusen år bak seg i høykulturene rund Middelhavet.

Plenene er altså stadig blitt mer vanlige på Risøy, og dette er et av de mest iøynefallende trekk i endringen i hageskikken.

Det tredje viktige elementet i hageskikken er *bedene*. Hageanleggenes utforming er bundet av små arealer og fasongen på det åpne arealet. Det er mange kroker mellom hus og gjerder, og ofte finner vi bedene nettopp i slike småkroker.

Det er nokså vanlig at jordnivået i bedet er høyere enn plassen det grenser mot. Bedene har derfor oftest en kraftig avgrensning. Denne avgrensningen består gjerne

av en solid sement-kant, et iøynefallende trekk som ikke er vanlig andre steder i landet. Sementkantene lages ved at en graver ned til fast fjell. Som regel er dette ikke særlig dypt på Risøy. En lager så forskaling og støper på vanlig vis, med sand og sement, av og til oppblandet med stein.

Andre måter å avgrense bedene på er ved hjelp av skifer, f.eks. gamle takstein, rullestein, brostein, murstein, eternitt, gjerne bølge-eternitt, samt treplanker.

Bedene kan ofte være laget i stand på toppen av lave murer. De kan også danne grense mellom plass og hage. Har det ledige areal mer regelmessig form, finner vi gjerne bedene i kanten, mot gjerder eller uthus. Bed mot husveggen finner vi også, men ikke ofte. Disse bedene som er regnet opp her, er rektangulære. Det er meget uvanlig å finne runde eller ovale bed.

Vi kan finne en tendens til symmetrisk komposisjon av vekstene i selve blomsterbedene. Iallemfall forekommer det ganske hyppig at en plantesort er brukt til kanting, som f.eks. aurikler eller begoniaen «Skaugum». Vi kan også finne bed med bare en plantesort, f.eks. blomkarse. Ofte kan mindre busker også være plassert i bed, enten alene eller sammen med kraftige planter som stauder og roser.

Det skal ikke sies så mye om *trapper* og *murer*. Naturforholdene på tomten avgjør om slike innretninger er nødvendige for å få god utnytting av fritt areal eller god adkomst. Er fallet ikke stort, kan en greie seg uten, iallefall i selve hagedelen.

Den nordre delen av Sundgaten har mest varierende topografiske forhold med trapper og murer i varierende høyder. Sjøsiden i Sundgaten har hele veien hellende terreng mot kailinjen. Her er forbindelsen mellom enkelte av eiendommene og sjøtomten i mange tilfeller en ganske høy trapp. I Hallelandsgate er også terrenget såpass kupert at det er nødvendig med murer og trapper. I disse partiene som er nevnt her finner vi trapper i inngangspartiene eller inne i hagedelene. Dessuten trapper mellom hage og adskilt gårds plass, noe som er nevnt tidligere. I Sundgaten er det 7 slike trapper mellom plass og hage, 3 i de andre tre gatene.

Trappene er ofte støpt, men de kan også være murt opp og hellelagt. Det samme gjelder for murene — vi kan finne dem murt opp av stein med eller uten bindemiddel og støpt.

Gjerdene som skiller inne på tomtene er meget sjeldne, men de forekommer. Noe oftere finner vi espalier, laget av tynne lekter som krysser hverandre, festet til en firkantet ramme.

Gelendene finnes stort sett på alle inngangstrapper som har mer enn et par trinn. Vi kan også finne dem noen steder utenfor selve inngangstrappene. Noen av gelenderne er av den gamle typen — støpejernsgelendene hvor de langsgående stengene er tredd gjennom fortykninger i de loddrette stolpene. Ofte kan de ha dekor på de loddrette stolpene. Disse gelenderne er en detalj som vi kanskje i særlig grad forbinder med gammelt bymiljø og som er i ferd med å forsvinne fra bildet.

Det siste elementet som er en del av hageskikken må sies å være den viktigste

forutsetningen for inntrykket — nemlig selve *plantene*. Vegetasjonstypene utgjør jo selve råmaterialet i all hageskikk.

Det finnes en del trær i området, men bare få er så store at de hever seg over hustakene. Det er alle de hvitmalte bygningene med store skifertak som preger synsinntrykket fra Risøybroen.

De fleste trærne er løvtrær: lønn, bjørk, bøk, for å nevne noen. Grantrær er også plantet, noen er blitt ganske store, som på hjørneeiendommen Jens Risøensgt. 125. Alle de små gran-og furubuskene vitner om at det er plantet endel nåletrær i løpet av de siste årene, og at disse muligens har en stigende popularitet.

En del trær er blitt fjernet på grunn av elde og på grunn av at de tok opp for mye lys og kraft fra de små hagearealene i nærheten. Problemet med å få vekk løvet fra fortau og hager om høsten ble også nevnt som grunn til at svære trær ble tatt ned.

Vi finner også en god del busker, noen få eviggrønne, men for det meste busker med kort blomstringssesong, f.eks. jasmin, rhododendron, syrener og mure.

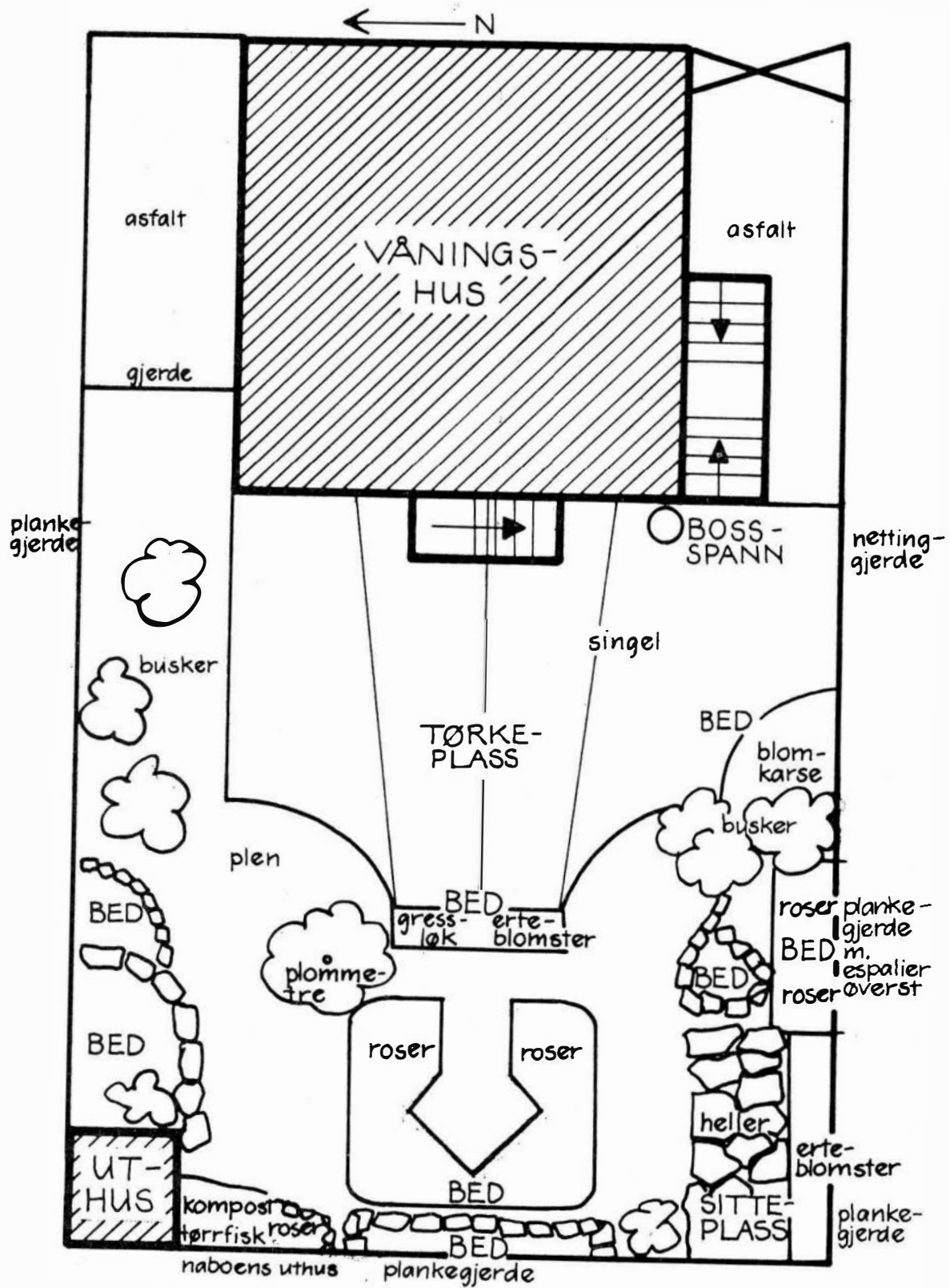
Beklippede buskvekster og trær som hekker eller andre former finner vi forholdsvis sjeldent. Hekker kan være brukt mot gaten i noen tilfeller, i Jens Risøensgt. 114 til og med over mannshøyde. Ellers danner disse som tidligere nevnt av og til skille mellom hagen og gårdsplassen. Som regel er hekken klippet i strengt rette flater, den har altså rektangulært tverrsnitt. Bare en hekk er fasongklippet på annen måte, — i Tollbodgaten 10. Hekken avgrensner her inngangspartiet fra hagen. I John Risøensgate finnes et fasongklippet grantre.

Bearbeidete busker, i form av hekker eller annet går tilbake til hagekunstens aller eldste historie, i Midtøsten, Egypt, og senere i Rom. De har også vært mye brukt i senere europeisk hagetradisjon, især på kontinentet. Klippede vekster og hekker har også vært mye i bruk her i landet, men synes etterhvert å vike plassen for busker som får beholde sin naturlige fasong. Busker som vokser fritt er i stort flertall i forhold til klippede hekker på Risøy idag. Men den gammeldagse formen som hekkene må sies å være, er fremdeles nyttige til å markere skiller. De fungerer som avgrensninger mellom forskjellige typer utnyttelse og bruk av areal.

Alle murene og bakveggene på uthus danner naturlig utgangspunkt for klatreplanter. Vi finner en del kaprifolium, eføy og villvin, men ikke så hyppig. I det milde vestlandsklimaet i Haugesund skulle en kanskje også vente å finne de eviggrønne eføytypene oftere enn tilfellet er.

Klatreroser er derimot meget brukt, særlig er New Dawn populær her som så mange andre steder i landet. Buskroser — under betegnelsen «prestegårdsroser» og «bestemorsroser» finnes det endel av. Disse har folk ofte fått hos familie og kjente. Roser finnes i en eller annen form omtrent alle steder hvor vi finner bed på tomten, enten stilk-/klaseroser, buskroser eller klatreroser. Dette til tross for at de har lett for å få utøy. Smårosene går dessuten ut med mellomrom og må fornyes.

Det skal i denne forbindelse nevnes at rosene er den blomstrende vekst som

John Risøensgt. 123. Delvis symmetrisk hageanlegg. Sjelden, uregelmessig, overgang mellom plass og hageanlegg.

kanskje har lengst historie i hagekunsten, iallefall ca. 2000 år. De har holdt sin popularitet gjennom lange tider, i skiftende geografiske forhold og i skiftende klimatyper. Denne lange historien må de dele med liljene. Forøvrig er stauder en yngre foreteelse. Stadig flere sorter ble kultivert og utbredt i middelalderen og videre i nyere tid. Men staudebedet som vi kjenner det i mange norske haver idag, har ikke så lang historie her i Europa. Vi kjenner det først fra forrige århundre.

Stauder finner vi på Risøy like ofte som roser, de utgjør sammen med rosene de stabile elementer i bedene. Vi har ikke hatt mulighet for å registrere alle planteslagene grundig, men det virker som om de mest foretrukne plantene her er andre enn på Østlandet. Selvfølgelig kan dette ha sammenheng med jordsmonn og klimaforhold, men vi kan sikkert også finne forskjeller som er betinget av forskjellige hagetradisjoner, forskjellige skikker fra det ene området til det andre. Mange har fått endel av staudene sine hos naboer, andre kjente eller familie. Staudene skal jo helst deles en gang i blant, og da passer det godt å gi bort overflødige røtter fremfor å kaste dem vekk.

Begonia og georginer har knoller som skal tas inn om høsten. Disse har også ganske stor utbredelse.

Begoniaen «Skaugum» må spesielt nevnes i denne forbindelse, fordi den er meget populær her, og synes å være sjeldnere andre steder. Den har klart røde blomster i en slags flattrykt klokkefasong, med fire kronblader. Den er påfallende vanlig på Risøy, av og til i stort antall. Et ektepar fortalte at de hadde startet med 4 knoller for noen år siden, og nå hadde de over 70.

Frøplanter er ikke så mye brukt som stauder og roser, men det sås blomkarse, erteblomster og ringblomster, kornblomster og blandingsfrø forholdsvis ofte. Endel årsplanter kjøpes også på torvet eller i blomsterbutikker. De mest vanlige er: lubelia, petunia og nelliker.

Løkblostmene skal også nevnes, selv om de ikke var synlige i bedene under registreringene. De fleste blomstrer jo om våren. Men folk opplyser at de bruker å sette ned løk om høsten, og de har også faste tuer med sneklokker og krokus, og dessuten liljesorter som villig formerer seg.

Nyttevekster er det lite av på Risøy idag. Grønnsaker finnes omtrent aldri, bortsett fra en gressløktust her og der, og kanskje litt kruspersille.

Vi finner et og annet frukttre, kanskje bærbusker en gang i blant. Det var vanligere å bruke arealet til nyttevekster tidligere. — «Bestemor hadde bærbusker, — det var ripsbær, stikkelsbær og solbær, og så et plommetre», fortalte en av informantene.

Før vi går over til å se på hageanleggene må det sies noen ord om de eiendommene der det ikke er vekster. Under behandlingen av «gårdene» er det nevnt at 5-6 eiendommer i Sundgaten ikke omfatter vegetasjon. I noen tilfeller var det så liten plass og så mørkt i gården at den ikke innbyr til noen utfoldelse i hage og plantestell. Men det er naturligvis også noen familier som ikke interesserer seg for

hager og planter. Dessuten kan vi finne noen få hageanlegg som ikke brukes lenger fordi eierne er blitt for gamle og ikke rår med dem. Noen nye eiere kan også ha liten interesse for å vedlikeholde eldre anlegg. Det finnes noen slike gårder over hele området.

De mikroklimatiske forholdene må igjen nevnes. Forholdene på østsiden av Sundgaten, ut mot sundet, ligger nok ikke godt tilrette for hagestell. Tomtene her er gjennomgående mindre utstyrt enn på den andre siden av gaten. Mange av tomtene er små, og skyggen fra huset faller over plassen på baksiden om ettermiddagen. Intervjuene viser også at disse plassene er mindre brukt. Mange av tomtene har heller ikke avskjermende bebyggelse mot sjøen, noe som kanskje virker til at vindforholdene her kan være anderledes enn i området inne på øya. Men samtidig finner vi de største og mest beplantete hagene i hele området vi har gjennomgått her, på de store eiendommene i annet kvartal fra broen.

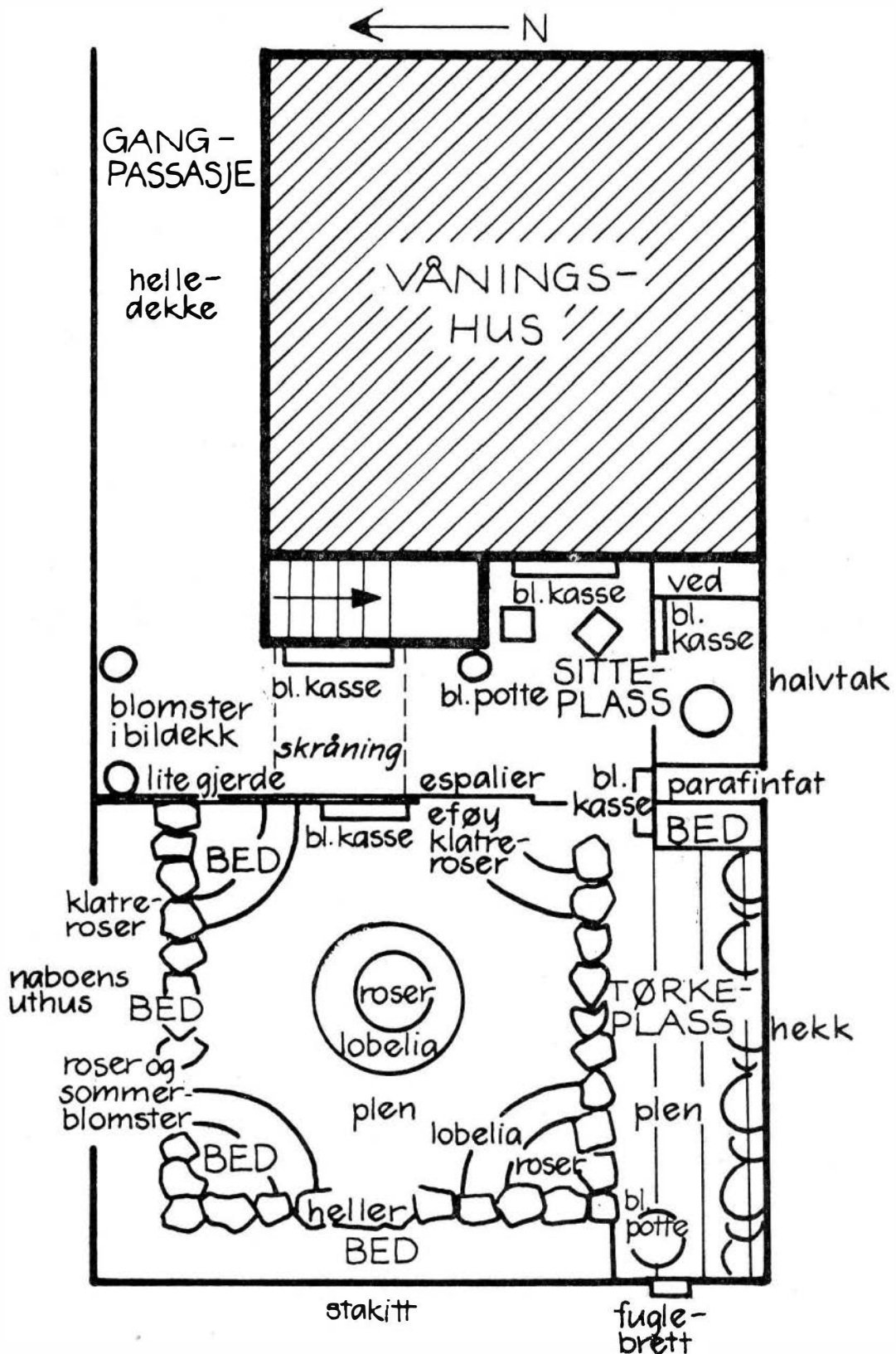
Variasjonsbredden i utnyttelsen av det åpne arealet er meget stor. Det finnes så mange kombinasjoner av plass, plen, bed, murer, ganger og trapper at det ikke lar seg gjøre å gruppere det registrerte materialet og systematisere det — en tankevekkende erfaring! Særlig er de eldste delene av Sundgaten vanskelig å systematisere. Uregelmessige former på areal, store forskjeller i størrelse, varierende helling på terreng, utgjør vanskelige grupperbare enheter. De senere bebyggete tomtene, på flatt areal viser et enklere bilde. Det er ikke mange uthus der heller, og tomtene er dessuten større. Her finner vi ofte åpent, tilnærmet kvadratisk areal på baksiden av huset.

Jeg skal nevne eksempler på hovedtyper som lar seg skille ut.

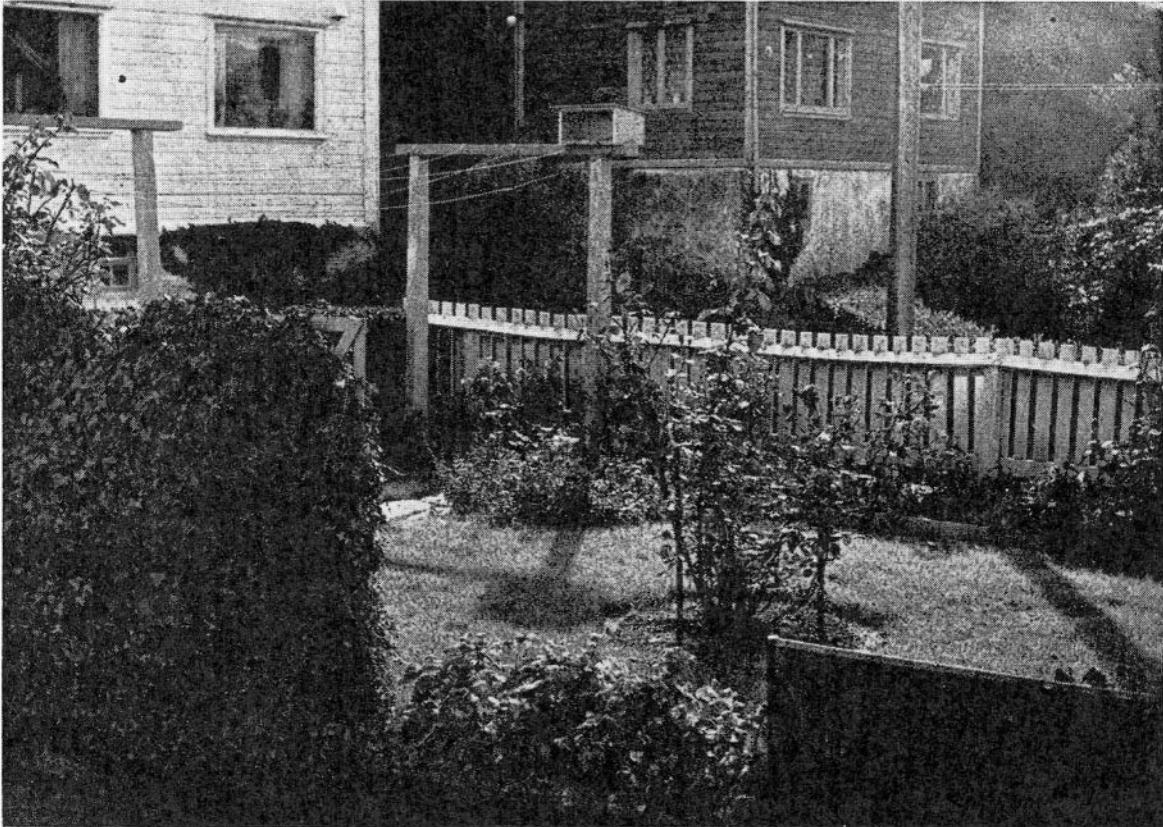
Vi kan grovt sett gruppere disse yngre eiendommene i to etter hvor plassen befinner seg på tomten. Den kan oppta den fremste delen av eiendommen, rundt og bak huset, med hagedelen på en firkantet flate lengst bak på eiendommen. På den andre typen opptar plassen halvdelen av eiendommen helt inn til gjerdet på baksiden, slik at den omfatter inngangspartiet og området bakenfor dette. Hagedelen strekker seg da fra gatelinjen, på den ene siden av huset opp mot bakre gjerde.

I den europeiske hagekunst finner vi to prinsipper, to tradisjoner som ofte kalles den franske og den engelske tradisjon. Den franske bygger på symmetri, her er naturen omarbeidet til regelmessige former. Ofte er hele parken eller hagen komponert omkring en eller flere akser. Vekster — både trær og busker er oftest klippet i fasong, i rettvinklede eller runde former. De kan være plantet på geledd eller i slynger. Plenene er ingen nødvendig bestanddel i slike hager, men de kan finnes. Ofte er terrenget omformet ved terrasser. Gangene binder det hele sammen, disse kan utgjøre hovedelementet i den geometriske komposisjon.

Denne park- og hagetradisjonen har slått ned i hageskikken her i landet både i store og mindre anlegg, i embetsmanns-hager og overklasseparker på 1700 og 1800-tallet. Parken på Rosendal i Hardanger er antagelig det eldste anlegget i Norge. Det symmetriske prinsippet kom i bruk her under påvirkning fra kontinentet, der det i

Sundgaten 170. Anlegg med gård og hage adskilt. Hagen er symmetrisk komponert.

særlig grad ble utviklet på Ludvig den 14's tid. Men trangen til regelmessighet, i hage eller gård har gitt seg utslag så langt vi kan følge hagekunsten tilbake, igjen i høykulturene i Midt-Østen et par tusen år før vår tidsregning begynner. Romerne nyttet også prinsippet i sine anlegg.

Det motsatte prinsipp — det engelske — bygger på uregelmessighet. Naturen skal ikke omformes eller tvinges inn i geometriske former. Veiene i parken er gjerne slynget, vekstene ikke bearbeidet på noen måte. Plenene utgjør en hovedbestanddel. Selv om alt er henders verk, skal det ikke virke slik, naturens harmoni skal tale for seg selv. Vi finner en veksling mellom åpne partier og tette lunder. Vekstene plantes «tilfeldig». Finnes det vann i anlegget, skal dette se naturlig ut, ofte uthevet ved små broer over bekkene.

De eldste engelske parkanleggene her i landet er Slottsparken i Oslo og Nygårdsparken i Bergen, fra midten av forrige århundre. Nygårdsparken må fremheves som det mest typiske, gjennomførte anlegg av disse to. I private hager kom denne hagetradisjonen først i bruk i Homannsbyen i Oslo, som ble bygget i 1860-70 årene.

Vi finner begge de omtalte hagetradisjonene i de små byhagene på Risøy. Idag er nesten alle hageanleggene her uregelmessige, d.v.s. uten noen stram oppbygging, med akser eller annen form for symmetri. Buskene kan være uregelmessig plassert, ofte i utkanten av plenene. Større planter som georginer kan også plasseres slik. Plantene er fritt komponert i bedene, ofte er bedene i nivå med resten av hagen

eller plassen. Jeg har allerede vært inne på at plenene får stadig større utbredelse, og vi husker at plenen var et viktig element i engelsk hagetradisjon.

Men det eldre, symmetriske prinsippet er slett ikke helt borte. I et tilfelle fant vi et helt symmetrisk, lite hageanlegg, i Sundgaten 169. Her var en liten rektangulær hagedel med fire hjørnebed, hvert bed utgjorde en tilnærmet kvart sirkel. Plantene var delvis plassert på samme måte i alle fire bed. Midt på plene var det et rundt bed med roser i midten, lubelia langs kanten. Hagen var avgrenset av hellegang med bed utenfor på tre kanter. Inn mot gårdsplassen var blomsterkasse og espalier skille. Også i John Risøensgt. 123 finner vi tilløp til symmetrisk hagekomposisjon. (Side 9). Forøvrig kan vi si at noen av enkeltelementene som finnes i hageskikken på Risøy går tilbake på den eldre tradisjonen. De klippede vekstene — hekkene — er et slikt element. Dessuten kan de tydelige avgrensede bedene med tilløp til symmetrisk komposisjon av plantene sies å tilhøre denne gamle hagetypen.

Tidligere er det nevnt at den adskilte hagen, bak stakitt eller gjerde, synes å være en gammel form. Noen av informantene har senere opplyst at disse småhagene gjerne var regelmessige, med bed langs kanten, rundt bed i midten, og grusganger som skilte disse to. Vi finner ingen helt typiske eksempler på denne byhagetypen lenger på Risøy, men inne i byen kan vi finne rester av slike hager.

Den eldre hageskikken er altså på vikende front. Idag er ideen den at det ikke skal være så stor overgang mellom hus og hage, de skal helst forbindes med hverandre på en eller annen måte. Glassvinduer helt ned til gulvet, terrasser som formidler overgangen mellom inneareal og hage blir idag sett på som ideelt. Tidligere oppfattet en hus og hage som to mer selvstendige enheter.

Planen på side 86 viser et gammelt hageanlegg som for noen år siden ble forandret til en hage som bygger på moderne prinsipper. (Side 87). Vi ser at det gamle skillet mellom hus/gårds plass og hage er forsøkt avdempet ved en nyanlagt gressplen i hellende terreng mot sør. Hele anlegget er blitt mer oppmyket.

Planen side 82 viser et eksempel på en nyanlagt hage hvor vi tydelig ser at de nyere prinsipper er fulgt. Buskene er fritt plassert på plenen. Kanskje er denne skikken inspirert av hagekataloger eller bøker og blader som behandler temaet hage. Slike trykksaker avspeiler nesten unntaksløst den engelske hagetradisjonen, selv om det er små arealer som vises som eksempel.

Ekstraustyr med planter.

I tillegg til vekstene i bedene finner vi kasser eller potter med blomster i. De kan stå på trappen, på plassen eller de kan henge på veggen. I noen av tilfellene som er rubrisert som «gård», er slike anordninger de eneste «grøntanleggene». Det mest vanlige er at disse ekstra-arrangementene brukes omkring inngangene, både i gårder og hager.

Plantene må settes ned hvert år, derfor er det gjerne årsplanter som er mest brukt.

De blir kjøpt både på torvet og i butikker. De mest populære «kasseplantene» er petunia, lubelia, nellik, geranium og begonia.

Bryggepanner skal nevnes særskilt. Skikken med å sette den gamle bryggepanna ut med planter i, kan naturligvis ikke være så gammel. Vaskemaskinen avløste vaskekjelleren utover i 1950-årene. Det er ikke mange som har tatt bryggepanna i bruk til blomsterbed, 6 på vestsiden av Sundgaten og 1 i Jens Risøensgate.

Andre mindre gryter kan vi også finne. I et tilfelle lå det to bildekk på gårdsplassen med planter i, og i et annet var den gamle fiskemorteren i marmor blitt en del av hagemøbleringen.

Ellers var det vanlige blomsterkasser og -potter som ble brukt, som ikke har hatt annen bruk tidligere. Dekorasjonsgjenstander, skulpturer var brukt i meget liten grad.

Sitteplasser.

Den gamle hagetypen hadde sjelden plass til sittegrupper. «Me satt ikkje ute i hagen», kan det hete. Men andre kan fortelle om kaffedriking og arbeid ute ved bord og stoler. Når det ble vanligere med sittegrupper ute, har vi ikke oversikt over, men jeg skal ta for meg de tilfellene som i dag hadde benker, møblementer, eller spesielt istandsatte plasser til å sette møbler på.

Spesielt tillagete plasser var det ikke mange av. I gårdene var jo dette heller ikke nødvendig å lage til fordi så mye av arealet likevel besto av fast dekke. Dessuten var det på grunn av lysforholdene ikke så lett å finne et sted som kunne egne seg for fast bruk til flere tider på dagen. Mange av informantene opplyser at de flyttet rundt i hagen etter solen. De satt både på plenene og på plassene.

På Sundgatens østside var det faste sitteplasser, benker eller stoler på 6 av de 23 eiendommene. På Sundgatens vestside fant vi 14 tilfeller på 30 eiendommer. Flere av disse hadde fullstendige hagemøblementer. I et tilfelle var sitteplassen arrangert på taket av naboens hus, et godt eksempel på at gammel, tett bystruktur rommer mange muligheter. Takterrasser er forøvrig nokså sjeldne i norske byer i forhold til andre steder.

I de andre tre gatene var det 11 sittsteder eller faste benker. I Jens Risøensgt. fant vi bare ett tilfelle, mens John Risøensgt hadde 5. Likeledes hadde Hallelandsgate og de få eiendommene vi tok med «der vest» tilsammen 5. I tillegg til disse faste arrangementene kommer hagemøbler som ble oppbevart i uthus eller kjeller, som ble tatt ut når været var godt.

Ellers kan trappene også brukes som oppholdssted når sola faller der. Slik var det tidligere også — «Kånene satt på trappå og preikte. Vår trapp var fine, for der va de ly for nordavinden». — På spørsmål om de kunne drikke kaffe mens de satt der, var svaret ja.

Utstyr i tillegg til det som nå er nevnt, finner vi sjeldent. Det som kan forekomme, skal raskt nevnes. På to av eiendommene er det små lekestuer. Ellers er det

lekesaker, husker eller sandkasser på 7 eiendommer. I et eneste tilfelle fantes det et lysthus i form av en plass avdelt ved espalier.

Oppsummering — det bio-fysiske miljøet.

Beskrivelsen og kartleggingen av typiske og sentrale miljøelementer har vist hvor rikt dette gamle bymiljøet er på variasjoner, fordi det er så mange som har skapt husene og deres omgivelser. Gjennom tiden som er gått siden de første husene ble bygget, har hver generasjon satt sine spor. De har gjort tilføyelser, eller de har tatt bort ting som var utslitte eller som ble ansett som umoderne eller unødvendige. Hver periode har hatt sitt spesielle preg, ved at de foretrukne elementer har skiftet — det er moter såvel i bygninger som i hager. Dessuten har de forskjellige krav i de forskjellige tider satt sitt preg på miljøet som helhet. Vi har sett at dette gjelder både mindre detaljer og miljøstrukturen som helhet.

Denne oversikten begynte vi med å stille spørsmålet: Hvorledes skal vi beskrive et materielt miljø — gi det meningsfylte karakteristikk? Vi har fått innblikk i at en slik formbeskrivelse er problematisk. Det er vanskelig å fange det som gir en bydel et særpreg. I oversikten over formålet med registreringen gjorde vi rede for de pretensiøse spørsmålene vi gjerne ville besvare: Hva rommer et område som Risøy av aktivitet? Hva rommer det av stimuli?

Det er særlig det siste spørsmålet som kan besvares ut fra presentasjonen ovenfor. Vi har sett hvor stor variasjonsbredden er, som kan regnes som stimulans for synssansen vår. Hver eiendom har sitt personlige uttrykk. Både fasaden, inngangen og det gården rommer varierer i forhold til naboeiendommen. Hver familie og den livsformen den representerer har her fått sitt selvstendige materielle uttrykk.

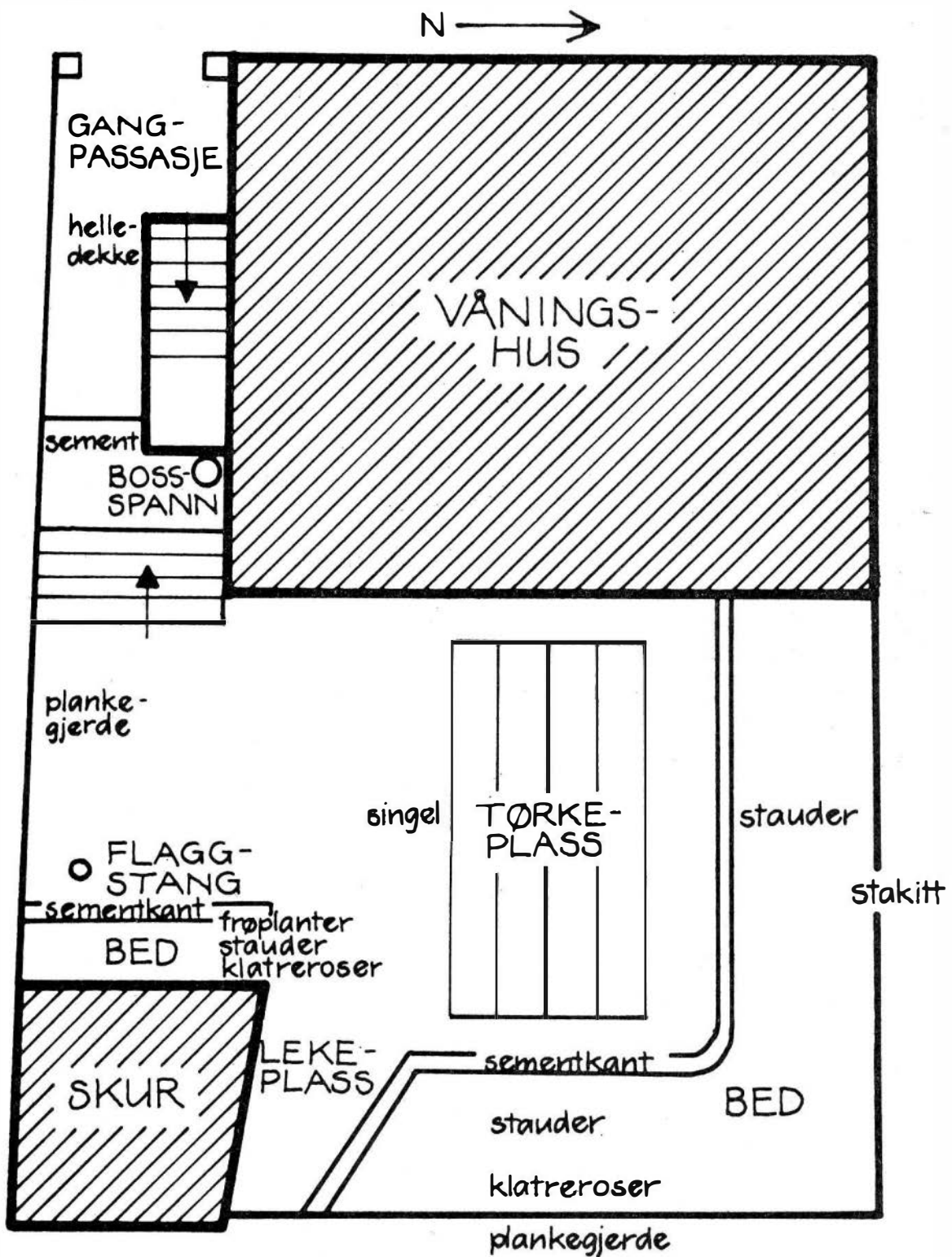
Hagestellet.

Bare kort skal det sies noe om aktiviteter i området — det som hagene danner utgangspunkt for.

Det er gjerne en person i hver husholdning som stiller mest i hagen. Den som liker det best gjør arbeidet. I de fleste tilfellene er det en kvinne. Da tar mannen gjerne de tyngste takene, hjelper til med tunge løft, deltar ved omlegging og ved de spesielt travle tidene. Praksis varierer endel etter hvor stort hagen er anlagt. Noen samarbeider også om hagestellet hele sommersesongen.

Årstidenes veksling regulerer arbeidsinnsatsen. Det er nødvendig å arbeide en god del om våren, og de fleste har også en «onn» en ukes tid om høsten. Ellers om sommeren kan noen bruke bestemte kvelder i uken til hagearbeid, mens andre tar et tak når de går forbi, napper ugress og plukker visne blomster på vei til butikken.

Den lengste arbeidstiden som ble anvendt på hagen var 3-4 kvelder i uken, men denne hagen var av de største og mest blomsterrike. Den korteste tiden var ca. 1

Sundgaten 99. Gård med bredt bed langs to sider av tomten, samt et bed mot uthusvegg.

time i uken, dette var svar på spørsmålet: «Hvor lenge arbeidet De i hagen i forrige uke?»

Når det gjelder f.eks. gjødsling var det like mange fremgangsmåter som det var informanter, både hva det gjelder type gjødsel og hyppighet. De aller fleste bruker kunstgjødsel en eller flere ganger i sommerhalvåret.

På spørsmål om de sprøytet mot utøy, som især kommer på rosene, fikk vi bekreftende svar så nær som i ett tilfelle. Denne informant brukte den gamle metoden med å slå såpevann på vekstene mot insekter istedet for gift.

Kompost finnes i et par tilfeller, men de fleste puttet hageavfallet i søppelspannet. Det var jo som regel så liten plass at det ikke var noen krok å avse til komposthaug.

Vi har endel opplysninger om bruken av hagen. I nesten alle tilfellene drakk en kaffe ute i hagen. Ingen spiste middag. Men noen husmødre kunne ta formiddagsmaten til seg selv og barna ut. De kunne også sitte ute og arbeide og lese, og lytte litt til radio.

Noen opplyste at de ikke satt særlig ute i hagen, hverken med kaffe eller andre ting, fordi de pleide å reise til et landsted, og derfor fikk tilfredsstilt trangen til å være ute der. I noen tilfeller satt familien ute på faste dager, når andre familie-medlemmer kom på besøk.

Verdien av hagen eller gården som lekeplass for barna ble fremhevet. Både de voksne og barna syntes om å ha sin egen plass, som de hadde herredømme over selv. Barn som har vokst opp et annet sted, med fellesareal for lek, syntes det var en stor opplevelse å flytte til Risøy og få sin egen hage.

Samvær mellom naboer på sitteplassen ute, foregikk som regel tilfeldig, d.v.s. at noen kom innom mens vedkommende tok seg en kopp kaffe. Da ble gjesten invitert på en kopp også.

Det var uten sammenlikning hagene som ga de fleste anledninger til kontakt mellom naboene — kontakt av uformelt slag. Bytte av planter er allerede nevnt, de som hadde erfaring med hagestell og vekster, ga gjerne råd til nybegynnerne. Hvorledes plantene trives, var et godt samtaleemne.. Trivselen i hagene kan jo variere sterkt år for år, etter som sommeren er regnfull eller ikke. En av informantene uttrykte nabointeressen slik: — «Me ser kor de vokse og ka' me ska ha på».

De fleste som hadde mange vekster i hagen likte også godt det arbeidet som fulgte med, naturlig nok. Å følge med i veksten, se om de fikk blomstene til, var årsak til mange gleder. Hagen utgjør altså en viktig utfoldelsesmulighet, og den trenger ikke være stor før en får nyttet sin energi her. Tettheten i beplantningen bestemmer arbeidsmengden, ikke arealet.

Bare en mann meddelte at han ikke likte å stelle i hagen, og han hadde ikke særlig stor kunnskap om hagestell heller. Men han likte å ha det pent, så da var det jo nødvendig å ta dette arbeidet.

Den lukkede bebyggelsesformen som vi finner på Risøy, med forhuset som en beskyttelse mot gården, gir hver enkelt husstand fritt valg om de skal bruke mye

energi på tomten eller ikke. Lar en være å stelle i en slik gård, er det få som ser det og som har anledning til å forarges over det, i motsetning til et villastrøk. Der kan åpenheten virke til at en føler seg forpliktet til å streve i hagen selv om en ikke har tid og krefter, for ikke å «skjemme ut» strøket og bli uglesett av naboene. I en gammel byform står en mer fritt. Her kan en legge alt ut til asfalt om det foretrekkes uten å vekke offentlig forargelse. Og vi så også at noen av tomtene som ble klassifisert som «gård» var ganske store, med gode lysforhold, kort sagt var betingelsene for hageanlegg tilstede. Familien hadde imidlertid valgt ikke å nytte disse betingelser. Men disse var i mindretall. I de aller fleste tilfeller var det et frodig og trivelig lite anlegg som møtte øyet når en gikk inn på eiendommene.

Tabell 5.

Gruppering av eiendommene etter form og utnyttelse.

Sundgatens østside

Nr.	Størr. m ²	Form	Utnyttelse	
99	204	Rom	Felles	
101	204	Rom	Felles	
103	219	Lukket	Gård	Lite vekster, gress
105	163	Rom	Adskilt	Lite vekster, gress
115	322	Åpent	Felles	
117	150	Rom	Felles	
121	94	Rom	Gård	Ingen vekster
123	91	Rom	Gård	Lite vekster
125	149	Åpen + rom	Felles	
127	536	Åpent	Hage + plass	
129/31	580	Åpen + rom	Felles	
135	455	Rom + åpen	Adskilt	
137	196	Rom	Gård	
147	149	Lukket + åpent	Adskilt	
149	208	Rom	Gård	
151	285	Åpen + rom	Adskilt	
155	187	Åpent	Gård	Huset fyller nesten hele tomten
157	142	Rom	Felles	
159	157	Rom	Gård	Ingen vekster
161	360	Lukket + åpent	Adskilt	
167		Ubebygget, åpen tomt		
169	160	Lukket	Gård	Ingen vekster
171	255	Åpen + rom	Hage	
			Gård på sjøside	

Gjelder tomt ved gaten. Har i tillegg sjøtomt.

Sundgatens vestside

Nr.	Størr. m ²	Form	Utnyttelse	
86	231	Rom + åpen	Felles	
90	287	Rom	Felles	
94	220	Lukket	Adskilt	
96	210	Rom	Adskilt	
98	262	Rom	Felles	
106	242	Lukket	Felles	
114	168	Rom	Gård	Ingen vekster
116	220	Rom	Adskilt	
118	220	Rom	Adskilt	
120	315	Rom	Gård	
122	283	Rom	Felles	
126	283	Rom	Felles	
128	252	Rom	Adskilt	
130	231	Åpent + rom	Felles	
134	351	Åpent + rom	Felles	
136	202	Rom	Gård	
138	145	Lukket	Gård	Ingen vekster
140	141	Rom	Gård	
142	138	Åpen	Hage	
144	173	Rom	Adskilt	
146	176	Rom	Gård	
148	130	Rom	Gård	
150	122	Rom/åpen til sidegt.	Gård	
156	135	Rom	Gård	Ingen vekster
158	155	Rom + åpen	Adskilt + Egen hagetomt	
160	132	Lukket	Gård	
162	160	Huset fyller tomten		
166	154	Lukket	Gård + Bruker taket på uthus	
168	150	Rom	Adskilt/gård	
170	147	Rom	Adskilt	
172	229	Rom	Felles	

Østsiden av gatene

Nr.	Størrelse	Form	Utnyttelse	
John Risøensgate				
115	258	Rom	Felles	
117	269	Åpent	Felles	Forhage
121	322	Åpent	Felles	
123	286	Rom	Felles	
127	279	Rom	Hage	
129	279	Rom	Felles	
131	322	Åpent	Adskilt	Forhage
Jens Risøensgate				
115	199	Lukket	Gård	
117	280	Lukket	Gård	
119	290	Rom	Gård	
121	334	Åpent	Felles	
125	340	Åpent	Adskilt	Forhage
127	420	Åpent	Felles	Forhage
Hallelandsgaten				
121	370	Åpent	Felles	Forhage
123	572	Åpent	Felles	Forhage
127	306	Lukket/åpent	Adskilt	Forhage
129	331	Rom	Adskilt	Forhage
131	395	Rom	Adskilt	Forhage

Vestsiden av gatene

Nr.	Størrelse	Form	Utnyttelse	
John Risøensgate				
114	256	Rom	Gård	
118	266	Lukket	Adskilt	
122	236	Rom	Felles	
124	338	Rom	Hage	
128	348	Åpent	Felles	
Jens Risøensgate				
114	441	Rom	Felles	
116	420	Åpent	Felles	
118	400	Åpent	Adskilt	
126	433	Åpent	Adskilt	

«Vest på Risøynå»

Nr.	Størrelse	Form	Utnyttelse
Tollbugaten 10	308	Rom	Felles
Jens Risøensgate			
162	135	Åpent	Adskilt
168 b	154	Åpent	Adskilt
164 b	342	Rom	Adskilt
166 b	130	Åpent	Adskilt

Tabell 6.

Krysstabulering av form og utnyttelse.

	Lukket	Rom	Åpn. + rom Rom+åpn.	Åpent	Sum	Gjsn.kvm.
<i>Sundgt. vest</i>						
Gård	3	7	1		11	165
Felles	1	5	3		9	267
Adskilt	1	7	1		9	194
Hage				1	1	138
Sum	5	19	5	1	30	
Gjsn.kvm.	178	209	218	138		203
<i>Sundgt. øst</i>						
Gård	2	6		1	9	145
Felles		4	2	1	7	250
Adskilt		1	4		5	282
Hage			1	1	2	396
Sum	2	11	7	3	23	
Gjsn.kvm.	189	160	319	348		229
<i>Gatestykkene i John Risøensgt., Jens Risøensgt. og Hallelandsgt.</i>						
Gård	2	2			4	256
Felles		5		8	13	350
Adskilt	1	2	1	4	8	349
Hage		2			2	308
Sum	3	11	1	12	27	
Gjsn.kvm.	248	308	306	379		333
<i>«Vest på Risøynå»</i>						
Gård					0	
Felles		1			1	308
Adskilt		1		3	4	190
Hage					0	
Sum		2		3	5	
Gjsn.kvm.		325		140		213